

Predodžba drugosti u suvremenim hrvatskim romanima na primjerima "Ciganin, ali najljepši" Kristiana Novaka i "Crnac" Tatjane Gromače

Kelava, Josipa

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:519319>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-01**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Filozofski fakultet

JOSIPA KELAVA

**PREDODŽBA DRUGOSTI U SUVREMENIM HRVATSKIM ROMANIMA NA
PRIMJERIMA "CIGANIN, ALI NAJLJEPŠI" KRISTIANA NOVAKA I "CRNAC"
TATJANE GROMAČE**

Diplomski rad

Pula, 2021.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Filozofski fakultet

JOSIPA KELAVA

**PREDODŽBA DRUGOSTI U SUVREMENIM HRVATSKIM ROMANIMA NA
PRIMJERIMA “CIGANIN, ALI NAJLJEPŠI” KRISTIANA NOVAKA I “CRNAC”
TATJANE GROMAČE**

Diplomski rad

JMBAG: 0303059848, redoviti student

Studijski smjer: Hrvatski jezik i književnost – Povijest

Predmet: Suvremeni hrvatski roman

Znanstveno područje: Humanističke znanosti

Znanstveno polje: Filologija

Znanstvena grana: Kroatistika

Mentor: doc. dr. sc. Boris Koroman

Pula, 2021.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Josipa Kelava, kandidatkinja za magistru Hrvatskoga jezika i književnosti i Povijesti ovime izjavljujem da je ovaj Diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Diplomskog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Studentica

U Puli, 2021. godine.

IZJAVA

o korištenju autorskog djela

Ja, Josipa Kelava dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj diplomski rad pod nazivom *Predodžba drugosti u suvremenim hrvatskim romanima na primjerima "Ciganin, ali najljepši" Kristiana Novaka i "Crnac" Tatjane Gromače* koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, 2021.

Potpis

SADRŽAJ

1. Uvod	1
2. Postkolonijalna književna teorija	3
3. Predodžba drugosti u književnosti	8
3.1. Drugost u hrvatskoj književnosti.....	10
4. Kristian Novak - Ciganin, ali najljepši.....	14
4.1. Naratološka analiza.....	16
4.1.1. Fabula i siže	17
4.1.2. Vrijeme i prostor	18
4.1.3. Karakterizacija likova.....	20
4.1.4. Pripovjedač.....	22
4.1.5. Fokalizacija.....	23
4.2. Drugost unutar romana	23
4.3. Interkulturalizam u romanu.....	28
5. Tatjana Gromača – <i>Crnac</i>	33
5.1. Naratološka analiza.....	34
5.1.1. Fabula i siže	34
5.1.2. Vrijeme i prostor	35
5.1.3. Karakterizacija likova.....	35
5.1.4. Pripovjedač(ica).....	37
5.1.5. Fokalizacija.....	38
5.2. Radoznalost djevojčice i okviri unutar kojih se našla.....	38
5.3. Mikrosvijet i autobiografski elementi.....	40
6. Usporedba romana (i autora).....	44
7. Zaključak	50
8. Sažetak.....	52
9. Summary	53
10. Literatura	54

1. Uvod

Postkolonijalna književna teorija nije važna samo za književnost bivših kolonijalnih zemalja već se njezine postavke mogu primijeniti i u čitanju drugih književnosti. U drugim književnostima također nailazimo na različite postavke koje upućuju na temeljne analitičke probleme postkolonijalne književne kritike: stereotipe, rasne razlike, društvene odnose, razlike i opreke prema spolu, siromaštvu i bogatstvu... Susreti kultura prema Drugima¹ otvaraju mogućnost primijene i u čitanju ostalih književnosti – jer uvijek će se tražiti i razvijati odnos s nekim Drugim, tražiti usporedba što je komu novo/strano i što se nalazi izvan vlastitih okvira. Postkolonijalna teorija i njena važnost za komparativnu književnost ogleda se u uspoređivanju. Obje nešto uspoređuju, a najčešće kulturu i povijest te se bave međusobnim odnosima. Ideja o drugosti odvija se kroz predodžbu odraza u kojem gledajući Druge možemo vidjeti sebe, kako u svemu tako i u književnosti. Prema Drugome određujemo ono što je (ne)normalno i (ne)uobičajeno te prema tome stvaramo mjeru o tome kako bi nešto trebalo biti, što znači da samim time što su oni drugačiji od nas predstavljaju odstupanje od normalnoga. Gledajući s te strane, proizvode se neprekidni stereotipi, a upravo sve to predmet je bavljenja postkolonijalne književne teorije i kritike. U ovom radu riječ će biti upravo o istraživanjima pojma i predodžbe drugosti u suvremenoj hrvatskoj književnosti na temelju dvaju romana koji se upravo bave tematikom drugosti u određenim sredinama unutar hrvatskih granica.

Na romanu *Ciganin, ali najljepši* (2017), Kristiana Novaka te kratkom autobiografskom romanu *Crnac* (2004), Tatjane Gromače analizirat će se i prikazati problem drugosti. Na početku rada prikazat će se osnovna obilježja postkolonijalne književne teorije, iznijeti kulturni stereotipi² i spomenuti element *drugosti* u književnosti. Slijedi naratološka analiza romana koja se najvećim dijelom temelji na

¹ U radu će se pojam "Drugi" pisati velikim slovom uz obrazloženje da je označitelj teorijskoga termina, dok će se termin "drugost" pisati normalno, bez ikakvoga isticanja.

² Kulturni stereotipi proizlaze iz nepoštivanja i nerazumijevanja drugih kultura, a mogu nastati automatskom i kontroliranom obradom informacija. Pojašnjenje pojma preuzeto od Irene Ostrički Gerber, mag. bibl. et mag. educ. philol. croat. <https://slidetodoc.com/jaanje-nacionalnog-identiteta-i-kreiranje-nacionalnog-imida-kao/>

priručniku Maše Grdešić *Uvod u naratologiju* (2015). Zatim će se kroz Novakov roman i njegov povelik broj likova prikazati problem drugosti kroz perspektive četiriju pripovjedača, ali i drugih sporednih likova koji stvaraju kompletnu analizu drugosti kroz njihove poglede na svijet, ponašanja, ali i međusobne odnose. Za razliku od Novakova romana, u Gromačinom se problem drugosti prati kroz glavnu junakinju i njen mikrosvijet. Oba romana, prije svega, povezani su s problemom jedne manjine. Nakon analize romana, slijedi njihova usporedba. Osim usporedbe likova i radnje romana, usporedit će se i sami autori i njihove perspektive i načini pisanja. Pokazat će se kako su određena zbivanja, promjene i ratno razdoblje utjecali na književnike i način pisanja te „zahvaljujući“ tome oblikovali njihova djela, a upravo će se to vidjeti kroz usporedbu Novaka i Gromače.

2. Postkolonijalna književna teorija

Kako je naznačeno u *Pogovoru* Gine Wisker, teško je odrediti značenje postkolonijalne književnosti.³ Pojam *kolonijalizam* djelovao je globalno i različito u različitim kontekstima pa je stoga i u književnosti različito prikazan ili pak skriven od pogleda. Postavlja se uopće pitanje kada i kako treba shvatiti postkolonijalnu književnost. Naime, shvaća li je se kao onu nastalu nakon kolonijalizma, kao onu koja je protiv kolonijalizma, kao onu nastalu u kolonijama za vrijeme kolonijalizma, ili pak kao sve tri zajedno?⁴ Postkolonijalna teorija i kritika bavi se književnošću bivših kolonijalnih zemalja, ponajviše zemalja takozvanog Trećeg svijeta.

No još je Thompson (1926/1974) upozoravao da predodžbe što ih Zapad i Istok njeguju jedan o drugome nisu ravnopravne stoga jer jedna ima iza sebe moć, a druga jedino ogorčenje i mržnju. „U središtu je interesa, dakle, odnos između kolonijalnosti i postkolonijalnosti u njegovim isprepletenim povijesnim, političkim, ekonomijskim, ideologijskim, estetičkim i etički aspektima.“⁵

Prema tome, „*rasne, spolne, klasne, zemljopisne, nacionalne i kulturne odrednice ulaze u često proturječan međusobni odnos*“⁶ i predmet su proučavanja postkolonijalne književne teorije i kritike.

Studiji postkolonijalne književnosti u širem smislu te riječi teže istraživanju iskustava, procesa i posljedica europskoga kolonijalizma kao i reakcija na njega od 16. stoljeća pa sve do suvremenih reakcija. Najistaknutiji, ali i najviše zaslužni za te studije su Bill Ashcroft, Gareth Griffithsu i Helen Tiffin. Postkolonijalna kritika odvjetak je postkolonijalnih studija, a upravo ti studiji su u kontinuiranom rastu. No, strogo govoreći, kako je i napisano u knjizi Gine Wisker, ako se riječju *post* označava nešto što dolazi *poslije*, onda povijest postkolonijalne književnosti potječe s okončanjem kolonijalne ili imperijalne vlasti u nekoj zemlji ili naciji. Premda, kako je to već napisano, oko definicije

³ Wisker, Gina: *Ključni pojmovi postkolonijalne književnosti*, Biblioteka sintagma, Zagreb, 2010., str. 411.

⁴ Isto, str. 411.

⁵ Biti, Vladimir: *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, MH, Zagreb, 2000., str. 390.

⁶ Isto, str. 390.

postkolonijalne književnosti vode se brojne rasprave i zapravo je jako teško odrediti točnu definiciju. Izrazi „imperijalan, kolonijalan, naseljenički i postkolonijalni“⁷, impliciraju različitu povijest i različite oblike vladavine, a znamo da se povijest pojedinih zemalja/nacija ne može jednostavno definirati tvrdnjom da se ona u jedan od tih pojmova uklapa lakše nego u drugi. U povijesti smo upoznati s velikim imperijama poput Rimskoga Carstva te britanske vladavine u Indiji, a danas bismo to mogli reći za Ameriku pa i Japan i Koreju. Naime, osim velikih imperija, postoje manje imperije u koje su uklopljene još manje nacije ili pojedinci gledani s marginalne strane koji su upravo gledani kao Drugi. Iz povijesnih događaja i izlazi tvrdnja da postkolonijalnu književnost zapravo stvaraju uglavnom (ako ne i isključivo, prema Gini Wisker) pisci iz zemalja koje su bile pod kolonijalnom i imperijalnom vlašću. Usko uz postkolonijalizam vežu se i antikolonijalizam i dekolonizacija. Antikolonijalizam se, prema Wisker, odnosi na političku borbu koloniziranih naroda protiv ideologije i prakse kolonijalizma, a pojavljuje se kad različiti oblici oporbe počnu upirati u istom smjeru stvarajući otpor različitim oblicima djelovanja i utjecaja kolonijalizma. „Dekolonizacija je proces u kojem kolonijalna sila najprije slabi, a zatim i sasvim ukida svoju vlast nad koloniziranim narodima.“⁸

*Esencijalizam*⁹ je pojam koji se odnosi na konstrukciju i predstavljanje ljudi kao da su si isti te na svrstavanje ljudi u kategorije. Jedan je od načina etiketiranja ljudi. Frantz Fanon, „francuski i karipski psihoanalitičar i politički mislilac, podrijetlom iz Alžira te aktivan u 1950-im godinama“¹⁰ u svom je konceptu *Negritude* označio afričke narode i sve ono što im je zajedničko kako bi pobudio osjećaj zajedništva i traganja za identitetom kako bi osvojili vlastitu zaboravljenu povijest.¹¹ Upravo ta težnja da se kroz zajedničku pravu prošlost stvori identitet postala je jednim od glavnih obilježja postkolonijalne književnosti. Fanon tvrdi da je „nacionalna kultura dinamična i da se mijenja reagirajući na promjene tradicije, dok kulturna baština ljudima omogućuje uspostavljanje i očuvanje nacionalnog

⁷ Wisker, Gina: *Cljučni pojmovi postkolonijalne književnosti*, Biblioteka sintagma, Zagreb, 2010., str. 31.

⁸ Isto, str. 51.- 53.

⁹ Vidi: *Esencijalizam*, Hrvatsko strukovno nazivlje, <http://struna.ihj.hr/naziv/esencijalizam/24739/> Pristupljeno 18. 4 .2021.

¹⁰ Vidi: *Fanon, Frantz Omar, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 18. 4. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=18965>

¹¹ Wisker, Gina: *Cljučni pojmovi postkolonijalne književnosti*, Biblioteka sintagma, Zagreb, 2010., str. 314.- 318.

identiteta pa je prema tome sama nacija živo biće koje se s vremenom mijenja.¹² Ključni je postkolonijalni teoretičar, a mnogi ga smatraju i utemeljiteljem postkolonijalne kritike i književne teorije. Zalagao se za vrednovanje kultura koje kolonijalizam gura u podređeni položaj. Isticao je borbu za nacionalni identitet i egzistenciju, no unatoč toj činjenici doživljavali su ga i kao čovjeka koji se isticao crnačku kulturu što ga je i dovelo do koncepta *Negritude*. Njegov koncept slijedi teze koje su proveli kolonizirani intelektualci, a odnosi se na: spisateljsku asimilaciju, nelagodu i izravno odbacivanje.¹³ Njegov projekt postao je bespredmetan i njegovo viđenje razvoja postkolonijalne književnosti pokazalo se ispravnim, te se književnost i razvija na način na koji je predvidio: faza usvajanja, faza adaptiranja i majstorska faza.¹⁴

Fanon tako ističe patologijsku podvojenost crnačkog identiteta izazvanu kolonijalnim stanjem. Dok crnac služi bijelcu kao ne-ja na pozadini kojega on neprestano učvršćuje svoje ja, bjelačko je ja nedostižan predmet crnčeve žudnje u ime kojega on ništi svoje urođene attribute.¹⁵

Homi K. Bhabha, „američki književni teoretičar indijskog podrijetla, jedan od najistaknutijih predstavnika postkolonijalne teorije“,¹⁶ pak dovodi u pitanje esencijalističke definicije nacije te pokušava riješiti problematičnosti marginalnih identifikacija unutar samih nacija.¹⁷ Upravo ta marginalnost i jest označena drugošću te nad njome vlada dominantnija kultura koja ih vidi kao problematične, drugačije i kao odstupanje od normalnoga. U tom slučaju javlja se termin *kulturna aproprijacija*, koji se odnosi upravo na usvajanje jedne kulture od strane druge kulture, u većini slučajeva dominantnije kulture. Postkolonijalni teoretičari su tvrdili da je kolonijalna margina utjecala i na

¹² Isto, str. 83.

¹³ Vidi više: Wisker, Gina: *Ključni pojmovi postkolonijalne književnosti*, Biblioteka sintagma, Zagreb, 2010., str. 68.

¹⁴ Lešić, Zdenko i dr.: *Suvremena tumačenja književnosti i književnokritičko naslijeđe XX stoljeća*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2007., str. 536.

¹⁵ Biti, Vladimir: *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, MH, Zagreb, 2000., str. 391.

¹⁶ Vidi: *Bhabha, Homi K., Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 18. 4. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=68128>

¹⁷ Božić Blanuša, Zrinka: *Nacija bez subjek(a)ta. Kakva je poststrukturalistička koncepcija nacije?.*, Filozofska istraživanja, vol. 30, br. 1-2, 2010, str. 318.

konstituiranje zapadne kulture. Nadalje, Bhabha je razvio i ideju u kojoj je riječ da je ljudima suđeno da uvijek i vječno, na ovaj ili onaj način, spominju kolonijalnu prošlost.

Autor izrazito utjecajnog pojma postkolonijalne teorije, pojma *orijentalizam*¹⁸, Edward Said¹⁹, u svojoj knjizi *Orientalism: Western Conceptions of the Orient* (1978) tvrdi da je zapadno shvaćanje Bliskog istoka i islamskog svijeta iskrivljeno pretvaranjem toga svijeta u ono Drugo. Uz Fanona smatra se čovjekom koji je stvorio fundamentalne tekstove postkolonijalnih studija. Svoj rad temelji na povijesnim primjerima o utjecajima kulture i moći te pokazuje kako jezik u postkolonijalnoj književnosti drži i orijentalne narode i njihove običaje na distanci, istodobno ih veličajući i ocrnjujući kao ono Drugo. O orijentalizmu raspravlja kao o zapadnom institucionalnom načinu odnošenja prema Orijentu, prema Istoku.

Homi K. Bhabha ponudio je koncept o hibridnom i liminalnom subjektu, a ideja o hibridnosti veliča zapravo internalizaciju vlastitoga ja i povijesti koja se ne samo nosi s tлом bogatim napetostima i dijalozima, nego na tom tlu uzgaja i nešto jedinstveno i novo.²⁰ Srodno tomu, Marija Todorova, dala je teorijsku pretpostavku o vlastitoj novotvorenci *balkanizam* za koju tvrdi da nije identična pojmu orijentalizam. Balkanizam uistinu predstavlja plodno tlo postkolonijalnom tumačenju o kojem je govorio Bhabha. Hibridnost Balkana očituje se u različitosti vjeroispovijesti, mješavini rasa i isprepletenosti jezika²¹. Todorova navodi:

Konačno, u izgradnji posebnog, vlastitog balkanskog identiteta, ili bolje rečeno nekoliko vlastitih balkanskih identiteta, važna je činjenica da su se ti identiteti, bez iznimke, stvarali nasuprot „orijentalnom“ drugom. To se „drugo“ moglo odnositi na geografskog susjeda i protivnika (najčešće Osmansko Carstvo i Tursku, ali i na „drugo“ unutar same regije, o čemu svjedoče interni „orijentalizmi“ u bivšoj Jugoslaviji)

¹⁸ „Orijentalizam je pojam prema kojem su zapadni, a kasnije europski, kolonizatori u povijesnom smislu konstruirali Istok; Orijent je kao nešto egzotično, nešto što se treba ukrotiti i ušutkati.“ Preuzeto iz knjige Wisker, Gina: *Ključni pojmovi postkolonijalne književnosti*, Biblioteka sintagma, Zagreb, 2010., str. 356.

¹⁹ Vidi: Said, Edward Wadie. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 18. 4. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=54017>

²⁰ Wisker, Gina: *Ključni pojmovi postkolonijalne književnosti*, Biblioteka sintagma, Zagreb, 2010., str. 104.

²¹ Pletikosa, Anja: *Balkanizam kao kolonijalizam: "Ministarstvo boli" Dubravke Ugrešić kao "Deca ponoći" Salmana Rushdija*. *Jat*, vol. 1, br. 1, 2013, str. 163. <https://hrcak.srce.hr/113181> Citirano 18.04.2021.

ili se pak postupak odvijao kroz „orijentalizaciju“ dijelova vlastite prošlosti (najčešće osmanskog razdoblja i osmanskog nasljeđa).²²

U širokom prikazu postkolonijalnih istraživanja u obzir se trebaju uzeti i nova istraživanja postkolonijalizma, a odluka postkolonijalnih pisaca o čemu će pisati uvijek je od ključne važnosti. Unatoč već postojećim brojem istraživanjima i shvaćanjima postkolonijalne književnosti i postkolonijalne književne teorije, ne mogu se shvatiti kao jasno definirana područja jer postkolonijalna književnost nije nešto što je prolazno jer se u istraživanjima postkolonijalne književnosti i postkolonijalne književne teorije nalaze brojne nejasnoće i dileme koje se zrcale u suvremenoj kulturi.²³

²² Todorova, Marija: *Imaginarni Balkan*, Biblioteka Kultura i civilizacija, Zagreb, 2015., str. 41.

²³ Prema pogovoru Milivoja Solara iz: Wisker, Gina: *Ključni pojmovi postkolonijalne književnosti*, Biblioteka sintagma, Zagreb, 2010., str. 411.- 414.

3. Predodžba drugosti u književnosti

Pojam Drugi u suvremenoj je teoriji gledan iz različitih perspektiva, ali širu primjenu doživljava s poststrukturalizmom. Svako razdoblje i svako društvo iznova stvara svoju drugost. Ideja o drugosti odvija se kao odraz u kojem gledajući Druge možemo vidjeti sebe, kako u svemu tako i u književnosti. Pa bilo da je riječ o velikim pitanjima poput identiteta, vrijednosti ili razloga našeg postojanja, suočavamo se s onim Drugim i vlastitim strahovima pred nečim što se ne može definirati.²⁴ Sukladno s čuvenim Lacanovim²⁵ riječima „drugi su mjesto s kojeg se pred subjekta postavlja pitanje njegovog postojanja.“²⁶ Poimanje i suočavanje s Drugim prema kojem određujemo ono što je normalno i prema tomu stvaramo mjeru kako bi nešto trebalo biti predstavlja odstupanje od takozvanog normalnog. Pojednostavljeno rečeno, samim time što je nešto drugačije predstavlja odstupanje, a gledajući to tako, konstantno se stvaraju stereotipi. Prema Bhabhi kolonijalni stereotipi su složeni, dvosmisleni, proturječni i kao svaki fetiš zasnovani su na vladanju i strahu te užitku i obrani. Pa „prema tome istost klizi u drugost, stereotipi se šire, promatrač postaje promatrani.“²⁷ Temeljni stav postkolonijalne književne kritike je osporavanje univerzalizma te upravo u toj drugosti vidi stalni izvor bogatstva u različitosti.

Edward Said je gotovo cijeli svoj opus posvetio istraživanju problema drugosti. Po njemu svijet je oduvijek bio podijeljen na temelju stvarnih ili imaginarnih razlika, odnosno oduvijek su ljudi postavljali sebe i u suprotnosti sa sobom nekog konstruirali kao Drugog.²⁸ Osim osporavanja univerzalizma, postkolonijalni diskurs „afirmira upravo tu drugost i nastoji srušiti stereotipe i stereotipne predodžbe o drugima.“²⁹

Kroz povijest književnosti, ali i općenito kroz povijest, stereotipi su neprekidni izvori „inspiracije“ pa i kategoriziranja onoga o komu je riječ. O tome, riječ je još od antičkih

²⁴ Wisker, Gina: *Ključni pojmovi postkolonijalne književnosti*, Biblioteka sintagma, Zagreb, 2010., str. 354.

²⁵ Vidi: Lacan, Jacques. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 19. 4. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=35016>

²⁶ Lešić, Zdenko i dr.: *Suvremena tumačenja književnosti i književnokritičko naslijeđe XX stoljeća*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2007., str. 530.

²⁷ Biti, Vladimir: *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, MH, Zagreb, 2000., str. 392.

²⁸ Said, Edward W.: *Orijentalizam*, Konzor, Zagreb, 1999., str. 53.

²⁹ Jeknić, Ranka: *Kulturni imperijalizam Zapada u djelu Edwarda W. Saida. Migracijske i etničke teme*, vol. 22, br. 3, 2006, str. 293.-294. <https://hrcak.srce.hr/9092>. Citirano 18.04.2021.

komedija pa sve do suvremenih djela u svjetskoj pa tako i hrvatskoj književnosti.³⁰ Uzmemo li primjer žene vidjet ćemo da su različita književna razdoblja dovela do različitih shvaćanja i određenja tipova ženskih likova u književnosti. Tako se susrećemo s inferiornim tipovima žena, fatalnim ženama, realističnim ženama, vješticama, ali i junakinjama, hrabrim i neustrašivim ženama koje su svojim djelovanjem mijenjale povijest. Naprimjer, lik fatalne žene je jedan od najstarijih tipova prikaza žene u književnosti, a susrećemo ga već u *Bibliji* i *Epu o Gilgamešu*, a kasnije u brojnim djelima svjetske (*Medeja*, *Gospođa Bovary*, *Ana Karenjina*, *Nora...*), ali i hrvatske književnosti (*Olga i Lina*, *Gospoda Glembajevi* – barunica Castelli, *U registraturi* – Laura...).

Narodi jedni druge vide kao Druge – tako se vide religijske skupine međusobno, jezičke zajednice, nacionalne manjine, rasne zajednice, manje društvene skupine, a kasnije i političke grupacije. Američka autorica Toni Morrison³¹ u svojim romanima prikazuje Afroamerikance koji su uvelike određeni pojmom inferiornosti i uvelike označeni kao Drugi. U romanu *Solomonova pjesma* (1977), zanimljiv je ženski lik Ruth kod kojeg osim ženske inferiornosti nailazimo i na činjenicu da cijela afroamerička zajednica podliježe karakterizaciji drugosti i manje vrijednosti. U tom romanu je jasno istaknuta rasna diskriminacija od strane zajednice bijelih žena, a sličan problem drugosti nalazi se i u Novakovom romanu što će biti prikazano kasnije.

Tako prema Lacanu, pojednostavljeno rečeno, gledanje drugih kroz konstruirane stereotipe zapravo nije pitanje izbora, nego ljudske podsvijesti, odnosno posljedica potrebe stiješnjenog, nesamostalnog ega da u odnosu na druge pronađe svoj identitet, te njegovog ulaska u simboličke sustave jezika u kojima sebe i druge ne povezuje sa živim i dinamičnim realnim pojavama, nego s fiksiranim označiteljima. Subjekt je uvijek u sustavu u kojem postoji samo u relaciji prema onom drugom, u

³⁰ Lešić, Zdenko i dr.: *Suvremena tumačenja književnosti i književnokritičko naslijeđe XX stoljeća*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2007., str. 530.-531.

³¹ Morrison, Toni. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 12. 9. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=42006>

kojem traži potvrdu samog sebe u odnosu na drugog, tako stvara vlastiti identitet i integritet, ali i projicira vlastitu nepoželjnu stranu na tog drugog.³²

3.1. Drugost u hrvatskoj književnosti

U Hrvatskoj književnosti *Drugi* su poznati od početka književnosti. Pod Drugima možemo smatrati prve „likove-čudake“ koji su živjeli na margini društva, osobito one u dubrovačkim komedijama, a kasnije i one koji se javljaju i u ostalim proznim, dramskim i lirskim djelima. Marginalnost u književnosti je bogata i prije svega raznolika, a upravo ta raznolikost dovela je do njenog neprekidnog javljanja u književnim djelima. Važno je spomenuti Držića i njegove likove s margina u komedijama *Dundo Maroje* i *Novela od Stanca* te Mikšu Pelegrinovića i njegovu maskeratu *Jeđupka*. Glavni lik Pelegrinovićeve maskerate je ciganka, a o Romima će se pisati opširnije u radu analizirajući Novaka. Nadalje, element drugosti može se prepoznavati i u tekstovima Josipa Kozarca, Ive Andrića, Miroslava Krležu preko kojih se dolazi i do suvremenih autora Dubravke Ugrešić, Tatjane Gromače, Kristiana Novaka. U njihovim djelima, osim marginalaca, susrećemo lik fatalne žene, problem manjinskih skupina, razlike prema rodu i spolu, siromaštvu i bogatstvu, rasne razlike i mnoge druge elemente koji upućuju da je riječ o drugosti. Znanstveni članak Borisa Škvorca, *Utjecaj kolonijalnih ishodišta i postkolonijalnih okvira na čitanje (pričanje) nacije kod Andrića, Krležu i Nazora*,³³ daje iscrpnu analizu triju hrvatskih autora u čijim se tekstovima odrazila problematika i pitanje *drugosti* u hrvatskoj književnosti dvadesetog stoljeća.

Ishodište je međutim i u odnosima prema drugim kulturama a čemu utemeljenje upravo na marginama analiza „velikih autora“ možemo naći čitajući Krležu (u odnosu na srednjoeuropsku i balkansku kulturu/e), Nator (u odnosu prema romanskim i

³² Glavaš, Zvonimir. "Razgradnja orijenta – razvoj i temeljni koncept postkolonijalne teorije." *Essehist* 4, br. 4 (2012): 75-82. <https://hrcak.srce.hr/184516>

³³ Škvorc, Boris. "Utjecaj kolonijalnih ishodišta i postkolonijalnih okvira na čitanje (pričanje) nacije kod Andrića, Krležu i Nazora." *Croatian Studies Review* 7, br. 1 (2011): 169-227. <https://hrcak.srce.hr/86362>

južnoslavenskim kulturama/mitovima/legendama) i Andrića (u odnosu na presjecište kultura, naroda, vjera i odnosa koloniziranih i kolonizatora).³⁴

Škvorc analizom triju autora govori o određivanju prostora u odnosu na Druge, aproprijaciji u zajednici, o podvojenim ideologijama, stereotipnim ideološkim, kulturološkim i mitološkim obrascima te problemu hrvatske naracije nacije i pitanja postkolonijalnog stanja hrvatske kulture.

Kada govorimo o ishodištima hibridnosti ukupnog očitovanja priče o naciji, možemo kazati da je riječ o odnosu prema Mediteranu, srednjoj Europi (skupno Oksidentu) i Orijentu, odnosno o premrežavanju različitih kulturalnih ishodišta u prešutno zadani hibridni okvir konstruiranog hrvatstva.³⁵

Moramo uzeti u obzir da se Hrvatska kroz povijest stalno nalazila pod raznim okupacijama i tuđim djelovanjima pa su tako brojne agresije na hrvatski prostor, stalne podijele državnih granica i njenih dijelova - odigrali i važnu ulogu na hrvatsku književnosti, samo se do sada u teoriji kulture to nije promatralo kao problem čitanja suvremenog hrvatskog identiteta.³⁶ U Hrvatskoj je Drugi ocrtan kao nepoželjan pa i potisnut dio hrvatskoga društva. Hrvatska drugost nosi obilježja hrvatskog nacionalnog, društvenog i kulturnog identiteta – koji se odnosi na balkansko u odnosu na europsko, hrvatsko u odnosu na drugu (uglavnom) susjednu državu (hrvatsko – srpsko i hrvatsko – bosansko), ruralno u odnosu na urbano, žensko u odnosu na muško, manjina u odnosu na većinu. Prema tome, u hrvatskoj se književnosti javljaju etničke, rodne, jezične i političke drugosti.

Naravno, ovi elementi se ne javljaju samo u književnosti, već su jasno vidljivi općenito u hrvatskoj kulturi. Element drugosti vidljiv je u brojnim pjesmama, događajima posebno

³⁴ Isto, str. 181.

³⁵ Isto, str. 175.

³⁶ *Pitanje hrvatskih „zemalja“ u pri/povijesti od vremena hrvatskih kraljeva do kraja Jugoslavije, kao kolonija italjskih, austrijskih, mađarskih, osmanlijskih (pa možda i srpskih) do sada u teoriji kulture nije promatrano kao problem koji bi mogao otključati neke aspekte novog čitanja problema suvremenog hrvatskog identiteta i čitanja nekih autora koji su taj identitet (pro)izvodili iz perspektive prepletanja s jednim ili više konstruiranih identitetskih obrazaca drugih nacija/priča navedenih gore kao dominantnih i dominirajućih u odnosu na lokalno stanovništvo i njihove lokalne „čiste kulturalne obrasce“.* Preuzeto iz članka: Škvorc, Boris. "Utjecaj kolonijalnih ishodišta i postkolonijalnih okvira na čitanje (pričanje) nacije kod Andrića, Krležje i Nazora." *Croatian Studies Review* 7, br. 1 (2011): 169-227. <https://hrcak.srce.hr/86362>

u kinematografiji, u igranim i dokumentarnim filmovima. Da navedem samo neke od brojnih primjera: *Lea i Darija – Dječje carstvo* (2011)³⁷ i *Srbenka* (2018).³⁸

Drugost u hrvatskoj književnosti, kao što je već spomenuto, označena je i povijesnim i geografskim utjecajima: Osmansko Carstvo, Austro-Ugarska, Jugoslavija, Venecija... tako u hrvatskoj književnosti prepoznajemo kao temu česta traganja za identitetom, ali i utjecaje i posljedice Drugih koji su bili na hrvatskome području. Takav primjer najbolje je vidljiv u djelima Ive Andrića koji je „zapeo“ u bosanskome prostoru i binarnim oprekama Zapada i Istoka, primjerice u romanu *Prokleta avlija*.

Kod Andrića pak, s treće strane, bilježimo još jedan preokret. Tamo je drugi ucijepljen u tijelo Bosne, u naraciju nacija koja identificira njegove „narode i narodnosti“ te je prisutan kao autohtoni činitelj razlike, orijentalne kulture čitljivoj u tradiciji kojoj je taj umetnuti Orijent element razlike, diferencijacije pa čak i programirane mržnje u odnosu prema autohtonom kolektivnom jastvu koje polaže pravo na ishodišni prostor drugosti kao vlastite geografije razlike.³⁹

Uz to, treba spomenuti termin *balkanizam* čija se hibridnost očituje na različitim vjeroispovijestima, rasama i isprepletenosti jezika, što je jasno vidljivo kod Andrića, ali i kod Dubravke Ugrešić, pa kasnije i kod Kristiana Novaka što će biti prikazano dalje u radu. Drugost možemo iščitati i na brojnim primjerima koji se tiču međusobnih razlika i odnosa unutar Hrvatske i njenih dijelova. Tako imamo primjere likova iz Slavonije, Dalmatinske zagore, Dalmacije, Like pa i urbanijih gradova, kroz cijelu povijest hrvatske književnosti pa sve do suvremenijih djela. Primjerice kod Kozarca možemo iščitati drugost u liku tipične ruralne Slavonke, kod Šimunovića seoski svijet Dalmatinske zagore, kod Galovića podravski svijet. Kroz te primjere otkrivaju se elementi pojedinih područja i ulazimo u njihov mikrosvijet koji je u odnosu sa svijetom izvan tih manjih sredina i gotovo

³⁷ *Lea i Darija* je biografski dramski film u režiji Branka Ivande iz 2011. godine. Riječ je o životu mlade zagrebačke glumice Lee Deutsch i njenom prijateljstvu s Darijom Gasteiger. Film se baci pitanjem identiteta pa i etiketiranja u kojima je prisutna drugost.

³⁸ *Srbenka* je dokumentarni film koji obrađuje političku i društvenu temu gledajući perspektivu zaostalog naroda. Riječ je o tome da se obrađuje upravo pojam drugosti u smislu nacionalnih razlika: Hrvat i Srbin te naroda koji se konstantno vraća na tematiku rata i tko je kome što učinio. Film je u režiji Nebojše Slijepčevića prikazan 2018. godine.

³⁹ Škvorc, Boris. "Utjecaj kolonijalnih ishodišta i postkolonijalnih okvira na čitanje (pričanje) nacije kod Andrića, Krležje i Nazora." *Croatian Studies Review* 7, br. 1 (2011), str. 175. <https://hrcak.srce.hr/86362>

je uvijek gledan kao Drugo. Taj mikrosvijet jasno će biti prikazan kasnije u radu na primjeru Gromačina romana *Crnac*, ali i kroz elemente Novakova romana i jedne manje, ruralne sredine. Kod Novaka problem drugosti nastaje i u razlikovanju naziva Rom i Ciganin, što će kasnije u radu biti i prikazano.

4. Kristian Novak - Ciganin, ali najljepši

Hrvatski književnik i jezikoslovac Kristian Novak rođen je u Baden-Badenu 1979. godine. Završio je studij kroatistike i germanistike na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, a po završetku studija radio je na Odsjeku za germanistiku, a kasnije i na Odsjeku za kroatistiku u Rijeci. Rodom je iz međimurske obitelji, a još tijekom studija radio je na svom prvom romanu upravo o međimurskim studentima u Zagrebu. Romanom *Obješeni* (2005) prvi put se i pojavljuje u književnosti. Medijsku pozornost i kritiku privlači svojim drugim romanom *Črna mati zemla* (2013). Radnja tog romana prati mladog zagrebačkog pisca međimurskih korijena koji proživljava sjećanja iz djetinjstva nakon neobjašnjivih događaja koji su se dogodili u njegovom rodnom mjestu. Njegova priča potisnuta je njegovim djetinjstvom, smrću oca, ubojstvima, demonima, gubitkom prijatelja, mitovima i lokalnim legendama, povijesnim prijelomima 1991., svakodnevnim lažima, samoći i ljubavi. Roman je uvršten na popise najboljih hrvatskih romana, a preveden je na više stranih jezika. U oba romana osim standardnoga jezika nalazimo i međimurski idiom pa je tako „kajkavština uspješno integrirana u moderan romaneskni diskurs.“⁴⁰ Tri godine nakon izdaje roman *Ciganin, ali najljepši*, koji ima elemente kriminalističkog romana, a priča priču kroz četiri pripovjedača. Glavna tema su odnosi Roma i većinskoga stanovništva u Međimurju. Uvod i najave u ovaj roman autor je dao još u predstavljanju romana *Črna mati zemla*. *Ciganin* je roman u kojem autor predstavlja probleme odnosa lokalnoga stanovništva prema Romima, ali i brojne druge „predrasude koje ne dopuštaju pojedincima da iskoče iz pretpostavljenih okvira.“⁴¹ Novak je dobio brojne pozitivne kritike na račun romana *Ciganin, ali najljepši*, a činjenica da je osvojio i nagradu Ksaver Šandor Gjalski, govori o vrijednosti ovog njegovog djela. Novak je objavio i sociolingvističku studiju *Višejezičnost i kolektivni identitet iliraca* (2012).⁴² U prosincu 2017., godinu dana nakon izlaska romana *Ciganin, ali najljepši*, premijerno je izvedena istoimena predstava

⁴⁰ Novak, Kristian. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 24.3. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=70264>

⁴¹ Kolar, Mario: *Koliko različitosti čovjek može podnijeti?*, Neobjavljena hrvatska književnost, MH, Hrvatska revija 3, 2016., mrežno izdanje, <https://www.matica.hr/hr/492/koliko-razlicitosti-covjek-moze-podnijeti-26082/> Pristupljeno 24. ožu. 21.

⁴² <https://hrvatskodrustvopisaca.hr/hr/clanstvo/clan/kristian-novak> 24. ožu. 21.

u HNK-u. Upravo u predlošku za kazališnu predstavu, kao i samom štivu za čitanje, vidi se Novakova spisateljska svestranost. Predstava je 2018. proglašena predstavom godine.

Ciganin, ali najljepši vrlo je kompleksan roman koji se bavi brojnim problemima i situacijama, a podijeljen je na sedam dijelova. Poglavlja nose nazive: *Ojkofofobija*, *Spektrofofobija*, *Ankilofobija*, *Tripofobija*, *Decidofobija*, *Simetrofofobija* i *Nekrofilija*.⁴³ Sve što se događa unutar romana doznajemo od četiri pripovjedača: Milene, Nuzata, Sandokana/Sandija i Plančića. Milena je, kako ona kaže sama za sebe, *rastavljena nerotkinja*, koja se nakon braka i otkaza u banci vraća u rodni Sabolščak.

U središtu je pažnje dakle bilo nešto posve drugo, ali sve što se treba znati o meni ipak me dočekalo u Sabolščaku. Milena Muriša rođena Lovrek, sedamdesetpeto godišta, udala se u Mihovljan, dvanaest godina u braku bez djece, prije godinu dana bila pod istragom i dobila pedalu u banci.⁴⁴

Nuzat je migrant, odnosno Kurd iz Mosula koji je otišao iz svoje zemlje u potrazi za boljim životom.

Zove se Nuzat, ni to ne mora biti istina. Maslavi je, kaže, to je ... čovjek iz Mosula. Po prezimenu zaključujem da je vjerojatno Kurd, sigurno nije Arapin. Teško govori. Svaka druga rečenica su mu žena i sinovi i onda se opet raspadne.⁴⁵

Sljedeća dva pripovjedača su Sandokan Ignac, koji je zvan Sandi – Rom iz Bukova Dola te policajac Plančić koji vodi istragu u Bukovu Dolu. Sva četiri pripovjedača su različita, no kroz roman oni se susreću i povezuju. Roman obuhvaća tri kulturna kruga koji se isprepliću, a glavna fabularna linija je ljubavna priča između Milene i Sandija. Roman je teško odrediti žanrovski jer u prvom planu stoji upravo ta ljubavna priča Milene i Sandija, čija je ljubav zabranjena. Riječ je o ljubavi između Roma i Hrvatice kroz čiju

⁴³ Na početku svakog poglavlja stoji objašnjenje za svaki termin po kojem poglavlje nosi naziv. Tako pojam *ojkofofobija* znači strah od poznatog, *spektrofofobija* strah od vlastita odraza, *ankilofobija* strah od paraliziranosti, *tripofobija* strah od rupa, *decidofobija* strah od izbora, *simetrofofobija* strah od simetrije i posljednje, *nekrofilija* uživanje u promatranju mrtvih.

⁴⁴ Novak, Kristian: *Ciganin, ali najljepši*, Oceanmore, Zagreb, 2017., str. 27.

⁴⁵ Isto, str. 22.

priču doznajemo sve o njegovom životu. Kroz navedene pripovjedače u romanu osim ljubavne priče, saznajemo i puno kontroverzi vezanih uz Plančića te o Nuzatovom sudjelovanju u izbjegličkom valu, a može se doznati i o romskom načinu života i o životu manjine u tuđoj državi. Kao i u romanu *Črna mati zemla*, i u ovom romanu nailazimo na jezično bogatstvo. Standardni jezik se isprepliće s međimurskim dijalektom, a uočavamo i brojne žargonizme, bajaške izraze i psovke. Unutar romana vidljiv je i izvorni romski govor te govor Kurda.

Nadalje, u romanu prepoznajemo elemente kriminalističkog romana, ali i razrađenu psihološku karakterizaciju likova. U romanu se jasno vidi da Novak dobro poznaje teoriju književnosti i brojne književne teorije, a time i postkolonijalnu teoriju i kritiku. Novak daje jasnu širu sliku o Romima, a pojam *identiteta* ključan je u romanu. Naslov romana preuzet je iz narodnjačkoga hita Ljube Aličića. Značenje naslova objašnjava Milena:

Nije mene ubola ni riječ „Cigan“ ni riječ „najlepši“. Ova između, ova prokleta, „ali“. To je riječ uljez, to je zla riječ. Ne smije joj biti mjesto u rečenicama o ljudima. Ako si s krive strane te riječi, ona te zauvijek dijeli od dobrih slika, shvaćáš.⁴⁶

4.1. Naratološka analiza

Naratološka analiza romana izvest će se prema knjizi *Uvod u naratologiju* Maše Grdešić. Kako je navedeno u knjizi, naratologija je od samog početka zamišljena kao znanstvena disciplina posvećena proučavanju logike, načela i praksi pripovjedne reprezentacije, a priručnik je fokusiran na književne pripovjedne tekstove. U knjizi je prvo riječ o ustrojstvu pripovjednog teksta: fabuli i sižeu, zatim slijede teme obrade vremena, karakterizacija likova, pripovjedača te fokalizacija na kraju.⁴⁷ Tim redoslijedom će biti izvedena i analiza Novakova romana.

⁴⁶ Novak, Kristian: *Ciganin, ali najljepši*, Oceanmore, Zagreb, 2017., str. 69.

⁴⁷ Grdešić, Maša: *Uvod u naratologiju*, Leykam international d.o.o., Zagreb, 2015.

4.1.1. Fabula i siže

Grdešić u knjizi navodi definicije Borisa Tomaševskog koje je iznio u *Teoriji književnosti* 1925. godine. On navodi da „nije dosta pronaći zanimljiv lanac događaja, omeđivši ih početkom i krajem“ već „valja rasporediti te događaje, valja ih složiti u neki red, izložiti ih, načiniti od fabularne građe književnu kombinaciju.“ Nadalje, fabulu definira kao „cjelokupnost događaja u njihovoj uzajamnoj unutarnjoj povezanosti“ i ona uključuje i kronološki redosljed motiva (događaja) i njihovu povezanost. Nasuprot tomu, siže je „cjelokupnost tih istih motiva u onome redosljedu i povezanosti kako su izneseni u djelu“.⁴⁸ Sukladno s tim, jasno je vidljivo da je i Novak to učinio i slijedio u svom romanu. Priču svoga romana rasporedio je tako da bude zanimljiva, da kroz cijeli roman prevladava osjećaj neizvjesnosti i napetosti, a da nadolazeće nove informacije teku polagano kroz roman sve do njegova kraja. Prvo pratimo ženu Milenu koja se vraća u rodno selo u Međimurju, zatim se upoznajemo zajedno s Milenom sa Ciganinom Sandijem iz romskoga sela. Slijedi njihova „zabranjena i netipična“ ljubav, a tu idilu prekida zločin dvojice muškaraca čime se bave zagrebački policajci koji imaju osobne probleme. Policajac Plančić je gladan promaknuća, a Bule ima psihičke poteškoće te svojim akcijama i djelovanjem dodatno uspijevaju zakomplicirati već nastale situacije. U sve te fabularne dijelove, uključuje se još i životna priča Kurda Nuzata koji je emigrirao u Hrvatsku, a spaja se na samom kraju romana s ostatkom radnji i spaja široku sliku u jednu cjelinu.

Povezujući tako nepovezane fabule, Novak potvrđuje svoje vrsno znanje strukturiranja kompleksnosti fabule. Kroz iščitavanje romana jasno je vidljivo razilaženje fabule od sižea – osim postupkom analepse, razilaze se još i kroz prekinute priče, uplitanje drugih likova i situacija, a sve to dovodi do sklapanja kompleksne strukture kojom se pripovijeda o sudbinama različitih ljudi koji se iznenadno međusobno sudare. U romanu imamo i elemente analepse, u kojima se priča vraća u Sandijevu prošlost u kojoj ga u konačnici i upoznajemo kao lika kakav jest. Važno je napomenuti da tijekom cijeloga

⁴⁸ Isto, str. 16.-19.

romana saznajemo zašto su se neki događaji zbivali i kako su oni međusobno povezani, a tek se na samom kraju romana stvara kompletna zaokružena cjelina.

4.1.2. Vrijeme i prostor

„Vrijeme u pripovjednom tekstu najjednostavnije se može definirati kao odnos kronologije između priče i teksta, odnosno fabule i sižea ili priče i diskurza.“⁴⁹ Vrijeme se odnosi na uzročno-vremenski slijed događaja. Unutar teksta prenosi nam se pripovjedačev vlastiti doživljaj o vremenu („bar pola sata“) i stvarno trajanje od nekoliko sekundi. Ta pripovjedna konvencija nam omogućuje da iza vremena teksta zamislimo „prirodno“ vrijeme u kojem su se događaju odvijali kronološki i imali „puno“ trajanje i dogodili se određeni broj puta.⁵⁰ Vrijeme teksta je karakterizirano kao nemogućnost simultanog prikazivanja događaja, a to je posljedica ograničenja jezičnog medija koji zbivanja koja se odvijaju u isto vrijeme može pripovijedati isključivo sukcesivno, odnosno jedno za drugim. „Djela koja sadrže više od jedne linije radnje moraju posegnuti za tzv. paralelnim sižeo, odnosno naizmjeničnim pripovijedanjem događaja.“⁵¹ Takvim postupkom definitivno je posegnuo Novak u svom romanu s obzirom na to da pratimo četiri fabularne linije. Da ponovimo, fabularne linije sastavljene su kroz priče četvero pripovjedača: Milene, Nuzata, Sandokana tj. Sandija i policajca Plančića. Tako u romanu pratimo četiri radnje koje se naizmjenično mijenjaju, a tek se na kraju romana stapaju u jednu zaokruženu cjelinu. Prva priča prati Milenu koja se nakon petnaest godina vraća u Sabolščak.

Kad sam se nakon petnaest godina vratila u Sabolščak, došla sam s jednog mnogo goreg mjesta.⁵²

⁴⁹ Grdešić, Maša: Uvod u naratologiju, Leykam international d.o.o., Zagreb, 2015., str. 16

⁵⁰ Isto, str. 24.-25.

⁵¹ Isto, str. 26.

⁵² Novak, Kristian: *Ciganin, ali najljepši*, Oceanmore, Zagreb, 2017., str. 13.

Odmah kroz tu Mileninu priču i njen povratak otkrivamo prostor u kojem je smještena radnja te se upoznajemo s njenim rodnim krajem. Riječ je o međimurskom području.

Sabolščak je jedna cesta s četiri odvojka na sjever, ali ih od Mure dijeli koji kilometar močvarnih fleka.⁵³

Iako se glavna događanja u romanu događaju na tom području, prostor nije fiksiran. Već u drugoj priči čiji je akter Nazat iz Mosula radnja se prebacuje na prostor ratnog Iraka iz kojeg Nazat bježi u Tursku, pa Grčku i Srbiju prema drugim europskim državama.

Maslavi je, kaže, to je... čovjek iz Mosula. Po prezimenu zaključujem da je vjerojatno Kurd, sigurno nije Arapin. Teško govori. Svaka druga rečenica su mu žena i sinovi i onda se opet raspadne.⁵⁴

U trećoj pak priči, riječ je od policajcu Plančiću iz Zagreba koji protivno svojoj volji ide u Međimurje na službu zbog zločina koji se dogodio.

I sad je konačno puklo pa zovu purgere da počiste njihova lokalna sranja.⁵⁵

Premda svi glavni akteri dolaze s drugačijega područja, oni završavaju na istom prostoru i njihovi se životi tijekom romana isprepliću. U tom odnosu i načinu pripovijedanja u daljnjem radu će se iznijeti svi elementi drugosti pa tako i prostorna drugost koja je obilježena različitim nacionalnostima, društvenim položajima, rasama pa i jezičnom raznolikošću. Kroz radnju romana u međimurskom kraju, Novak je detaljno opisao društvo romske nacionalne manjine te sredine čime možemo reći da je prikazao njihov mikrosvijet s obzirom na to da je opisao njihov način života, običaje, mentalitet i jezik kroz Sandija i njegovu priču. Važno je navesti da Rimmon-Kenan, kako prenosi Grdešić u svojoj knjizi, „pod okolinom cilja na fizičko okruženje nekog lika (sobu, stan ili kuću, ulicu, grad) kao i njegovo ljudsko okruženje (obitelj, klasu).“⁵⁶ Takvo okruženje u romanu znatno utječe na gradnju glavnih likova o čemu je riječ u nastavku rada. Milenino okruženje čini naselje u

⁵³ Isto, str. 16.

⁵⁴ Isto, str. 22.

⁵⁵ Isto, str. 82.

⁵⁶ Grdešić, Maša: *Uvod u naratologiju*, Leykam international d.o.o., Zagreb, 2015., str. 78.-79.

koje se vraća, a Nuzatovo prvobitno okruženje je mračno i ratno. Sandijevo okruženje odnosi se na Bukov Dol i Sabolščak, dok policajac koji dolazi iz grada ima okruženje postaje i mjesta na kojima istražuje. Upravo ove lokacije i njihova okruženja dovest će nas do gradnje karakterizacije likova, njihove sudbine, a kasnije i do razvijanja i prepoznavanja predodžbe drugosti, osobito kod Sandija koji dolazi iz romskog naselja. O okolini, njenom utjecaju na razvoj likova i njegovu karakterizaciju te shvaćanja drugoga kao Drugoga, riječ će biti kasnije u posebno obrađenom poglavlju u radu.

4.1.3. Karakterizacija likova

Prema knjizi Maše Grdešić, likovi su, „čak više od događaja, onaj element pripovjednog teksta koji najviše navodi čitatelje da ga uspoređuju sa zbiljom, tražeći veze između književnih junaka i ljudi oko sebe, ali i sebe samih.“⁵⁷ Književni tekst fizički izgled lika ne može prikazati odjednom i u cijelosti, već ga opisuje samo do određene granice. Likovi su, dakle, nositelji radnje ili sekvence radnji te se stoga nazivaju akterima. Klasifikaciju i grupaciju likova, s obzirom da ih može biti beskonačno mnogo, teško je točno odrediti, no ako se vodimo prema klasifikaciji E. M. Forstera koju prenosi Grdešić u svojoj knjizi, likove razlikujemo na temelju njihove „punoće“. „Tako postoje *plošni* likovi koji su humoristični, a u svom se najčišćem obliku sastoje od jedne osobine i ne razvijaju se tijekom radnje već ostaju isti kao i na početku, te postoje *zaobljeni* ili *zaokruženi* likovi, koji posjeduju više osobina i mijenjaju se tijekom radnje.“⁵⁸ Rimmon-Kenan, kojeg također spominje Grdešić, njegovu klasifikaciju smatra prejednostavnom i poziva na prijedlog klasifikacije Josepha Ewena koji je Fosterovu klasifikaciju proširio. On predlaže tri kriterija za klasifikaciju likova: kompleksnost, razvoj i unutarnji život. Prema prvom kriteriju, kompleksnosti, razlikuje dvije vrste likova: prvi likovi mogu biti konstruirani prema jednoj osobini ili prema jednoj dominantnoj osobini, a druga vrsta likova su oni kompleksni likovi s većim brojem svojstava. U drugom kriteriju, razvoja, likove dijeli na statične i dinamične. Statični likovi su kroz cijelu priču jednaki, a dinamični se mijenjaju. Treći kriterij, koji se

⁵⁷ Grdešić, Maša: *Uvod u naratologiju*, Leykam international d.o.o., Zagreb, 2015., str. 61.

⁵⁸ Isto, str. 65.

odnosi na njihov unutarnji život, odnosi s na to da svijest likova može biti prikazana iznutra tako da su njihove misli dostupne čitatelju, te svijet prikazana izvana, u kojoj nam misli ostaju nepoznate.

Gledajući likove u Novaku romanu kroz ove klasifikacije, glavni akteri romana su definitivno kompleksni likovi. Sporedni likovi unutar romana su više plošni te se njihova pojava može protumačiti kao da je tu zbog razvoja radnje dominantnijih likova i njihovih života.

U glavne aktere ulaze Milena, Sandi, Nuzat i Plančić. S obzirom da svatko priča svoju priču, nije neobično što su glavni i dominantni likovi. Svi su dinamični i kompleksni te se tijekom romana razvijaju, mijenjaju i otkrivaju. Kroz sporedne likove i građenje radnje o glavnim akterima doznajemo sve više elemenata. Radnja u romanu je često prekinuta sa saznanjima što je bilo prije (postupkom retrospekcije odnosno analepsom), s time o čemu oni razmišljaju (unutarnji monolozi odnosno unutarnja fokalizacija). Radi tih saznanja i njihovih ostvarenja su tu i svi sporedni likovi koji su potrebni da se radnja uistinu ostvari do kraja. Sa sporednim likovima glavni akteri radnje kroz cijelo roman komuniciraju. Iako sporedni likovi nemaju toliko pozornosti u romanu, oni nisu manje važni, već baš suprotno, oni obogaćuju radnju i glavne aktere. U sporedne likove ulaze svi ostali likovi, ali ih možemo podijeliti u skupinu važnijih i manje važnijih, iako se opet napominje, svi su važni za razvoj radnje. Važniji likovi su oni koji su više utjecali na razvoj glavnih likova: Japica (Milenin djed o kojem se brinula kad se vratila), Hamer (veteran Domovinskog rata), Albina (Sandijeva majka koja je utjecala na njegov život), Mirza i Tompo (Sandijevi prijatelji), Đani (Albinin nevjenčani suprug), Azad (Nuzadov prijatelj i suputnik) te policajci Bule i Pandolek. Manje važniji su Milenin brat i bratova žena koji nemaju ni imena u romanu, zatim frizerka Fanika i njena majka, Dilara (Nuzatova žena), Hasan i još mnogi drugi likovi koji se spominju i pojavljuju na kratko unutar romana. Svi ti sporedni likovi imaju gotovo samo jednu osobinu, dok su glavni likovi puno detaljnije opisani. Njihove opise najviše otkrivamo kroz razgovore s tim sporednim likovima, ali i kroz njihova razmišljanja. Do kraja romana, o glavnim likovima znamo njihove kompletne priče i njihova unutarnja, psihološka, stanja. Iako Novak ne daje na početku kompletnu sliku o likovima, ona s vremenom postaje sve jasnija i vidljivija – kao što je već

spomenuto, tek kasnije, kroz gledanje u Sandijevu prošlost saznajemo uistinu njegov način razmišljanja, život i njega samoga. U romanu na nekoliko mjesta nailazimo na opis Sabolščanaca, a iz opisa saznajemo njihov karakter, ponašanje, ali i poglede i razmišljanja o Drugima – i o Ciganima i o ljudima iz Dola.

Sabolščanci zarana nauče pomicati slijepe pjege, kada se radi o Ciganima. (...) Budući da si kao dijete naučio okretati glavu na drugu stranu, ostaju ti samo detalji u sjećanju. (...) Sabolščanci znaju ljude iz Dola, neke i po imenu. Ali miješanja među nama nikada nije bilo. (...) Kakvi smo? Šutljivi, odmjereni. Sabolščanci su ovima iz okolnih sela čudni. Sabolčanci, hehe, Sabolčanci hehe. Tako govore. Čudno ozbiljni.⁵⁹

4.1.4. Pripovjedač

Kako prenosi Grdešić, nositelj kazivanja u pripovjednom tekstu naziva se pripovjedačem. Iako ga se često antropomorfizira, zamišlja kao osobu koja priča priču, izjednačuje s autorom ili nekim od likova, pripovjedač je književni postupak kao i svaki drugi, rekao je Schmid kojeg prenosi Grdešić u *Uvodu u naratologiju*. U Novakovom romanu pripovjedna razina je razgranata i sastoji se od gotovo četiri pripovjedača. Podjela prema pripovjednoj razini razlikuje "ekstradokegetičkog, intradijegetičkog ili hipodijegetičkog pripovjedača, ovisno o tome na kojoj razini pripovijeda, a prema pripovjedačevom sudjelovanju unutar priče dijeli se na heterodijegetičkog (onaj koji ne sudjeluje u radnji) i homodijegetičkog (onaj koji sudjeluje u radnji) pripovjedača."⁶⁰ Intradijegetički pripovjedač u pravilu je jedan od likova koji pripovijeda hipodijegetičku razinu. Prema tome, pripovjedači unutar Novakova romana su intradijegetički s obzirom na to da se nalaze unutar priče koju pripovijedaju. Gledajući i na to da pričaju priču sami o sebi i svom životu, ujedno su i hipodijegetički pripovjedači.

⁵⁹ Novak, Kristian: *Ciganin, ali najljepši*, OceanMore, Zagreb, 2016., str. 17.-18.

⁶⁰ Grdešić, Maša: *Uvod u naratologiju*, Leykam international d.o.o., Zagreb, 2015., str. 94.-100.

4.1.5. Fokalizacija

Genette je autor termina fokalizacija koji je skovao kako bi zamijenio neadekvatne postojeće termine „perspektiva“ i „točka gledišta“, kako prenosi Grdešić. Genette daje „tri tipa fokalizacije: nultu, unutarnju i vanjsku.“⁶¹ Nulta je fokalizacija ona u kojoj pripovjedač zna više od lika ili kaže više nego što lik zna. Unutarnja je fokalizacija ona u kojoj je fokalizator jedan od likova, odnosno pripovjedač kaže samo ono što određeni lik već zna. Može biti fiksna, promjenjiva i mnogostruka. Posljednji tip je vanjska fokalizacija, u kojoj pripovjedač kaže manje od onog što lik zna. U njoj ne saznajemo o životu likova od pripovjedača, već od njih samih kada nešto kažu.⁶²

U Novakovom romanu prisutna je unutarnja fokalizacija i to promjenjiva i mnogostruka. Promjenjiva zato što se izmjenjuju perspektive nekoliko likova, odnosno četiri pripovjedača. Mnogostruka jer su isti događaji ispričani i opisani više puta i to iz nekoliko različitih perspektiva te od svakog lika doznajemo ponešto.

4.2. Drugost unutar romana

Pojam drugosti ranije je objašnjen u radu, a u ovom poglavlju riječ će biti o izravnim elementima drugosti te problemu drugosti u romanu. Zapravo najveća pozornost drugosti je u općem prikazu Roma u romanu te njihovu imenovanju između termina *Rom i Ciganin*. Iz sljedećega će citata biti jasno vidljiva razlika u terminima, ali i o stvarnom stanju i korištenju termina, jer ljepši naziv neće mijenjati govornikov stav.

Sredinom sedamdesetih doselili su se prvi Cigani. Romi. Cigani. Kad kažem Rom, vidim napisanu riječ. Kad kažem Ciganin, vidim čovjeka. Mislim, tada još ni Cigani nisu znali da su zapravo Romi, ali svaki put me nešto prekine kada kažem ovu prvu riječ.

⁶¹ Isto, str. 129.

⁶² Isto, str. 127.-131.

Sada svi ponavljaju kako je to strašno uvrjedljivo, kao da će nestati sav bijes kad se svi lijepo složimo da ih se treba zvati Romima.⁶³

U romanu je prikazana i jasna zbunjenost i dezorijentiranost Roma nakon što im je objašnjena terminologija. Citat koji slijedi u nastavku jasno prikazuje kako se za Cigane oduvijek zna i da ih se doživljava kao manjinu u Hrvatskoj, dok Roma ima puno u svijetu te se tim terminom osjećaju moćnijima i brojnijima.

A na kraju svi u Đinjcima bili ljuti. Jel treba reć Rom, jel treba reć Cigan, da tko je u pravu. Roma ima dvajst milijuna, rekli su, to je cijeli jedan narod. Kao Cigani smo sami, svako selo za sebe. A ako smo Romi, više nas je nego Hrvata.⁶⁴

Stanovnici Sabolščaka Rome su nazivali Ciganima u želji upravo da stvore što veću međusobnu razliku. Osim toga, uspoređuju ih sa štakorima koji su poznati kao prljave životinje koje se brzo razmnožavaju, krađu hranu i šire zarazu.

O Ciganima se počelo govoriti kao o štakorima. Brzo se razmnožavaju, jedu sve, šire zaraze, ne pitaju kamo smiju ući. Napadaju bez odgode. S njima se ne možeš dogovoriti.⁶⁵

Između Sabolščanaca i Roma često je dolazilo do sukoba što je uglavnom bilo izazvano predodžbama o Romima i negativnim karakteristikama. Time se stvarala sve veća socijalna distanca prema Romima, a stalno su se replicirali stereotipi o Romima kao prljavcima i pijanicama:

Neki tvrde da je vikala kako je dosta toga da Cigani samo loču i kote se kao štakori.⁶⁶

Nadalje, u romanu je jasno vidljiva činjenica da mještani Rome ne žele u svom selu pa su tako kupovali nekretnine koje im ne trebaju samo kako ih netko od Roma ne bi kupio. A istaknuti treba i djetinjstvo i obrazovanje Roma. Citatom: „Vi beli morete preživeti doosamnajstoga leta, crtati i čitati knjige i iti v škole. Cigan nemre niti do

⁶³ Novak, Kristian: *Ciganin, ali najljepši*, OceanMore, Zagreb, 2016., str. 16.

⁶⁴ Isto, str. 262.

⁶⁵ Isto, str. 98.

⁶⁶ Isto, str. 19.

dvanajstoga leta.⁶⁷ Ukazuje se na razlike u djetinjstvu i odrastanju Roma i takozvanog bijeloga čovjeka. Time imamo prikaz drugosti iz druge perspektive, perspektive Roma koji naziva drugoga „bijelim čovjekom“. Iz citata, vidljivo je kako bijeli čovjek ima pravo na razigrano bezbrižno djetinjstvo i mogućnost školovanja do punoljetnosti, dok Rom mora brzo odrasti, prihvatiti obveze preživljavanja i prije dvanaeste godine. Drugost, ali i stereotipnost o tome da su Romi neobrazovani objašnjava i Sandi:

Čude se ljudi zašto Cigani svoju djecu ne tjeraju da ostanu u školi. Da se ne sramote, Japica. Jer tamo su svi bolji od njih, više znaju, imaju bolje stvari.⁶⁸

Osim toga, Sandi stereotipnost pobija i iznošenjem činjenica o siromaštvu, nezaposlenosti i lijenosti, gdje napominje da nije tako jer nisu svi Romi siromašni, da neki rade, neki štede i ostavljaju novce na strani. Sandi je potvrdio pojedine činjenice pa se neki stereotipi ne mogu nazvati stereotipima, a jedan od takvih je i onaj prema kojemu muškarci u romskim zajednicama često tuku žene: „Je, vam Ciganam je plusnuti žejsko kak dober den, nej?“⁶⁹ te Sandijeva potvrda: „Oko podneva se bude, u sumrak su pijani, tuku djecu, u ponoć počinje dan, tuku žene.“⁷⁰ Upravo kroz Sandija najbolje je prikazan pojam drugosti, ali i kroz njegov odnos s drugim likovima te njihovo ponašanje prema njemu, kako pozitivno, tako i negativno. Većina stanovnika Sandija doživljava prema narodnosti i sa svim predrasudama i stereotipima koje nosi kao Rom, no neki su ga ipak doživljavali kao dobru osobu odlučili ga prihvatiti. Tako Milenin brat za Sandija govori: „Ali to je dober dečko, nej kak ovi drugi Cigani.“⁷¹ čime govori da nije kao drugi Cigani i pokazuje da njega cijeni, ali istovremeno stereotipizira ostale Rome. Takav odnos vidamo nekoliko puta unutar romana – Sandi je iznimka, a ostali Romi isti:

On je Cigan, ali je bil normalan, no.⁷²

⁶⁷ Isto, str. 221.

⁶⁸ Isto, str. 201.

⁶⁹ Isto, str. 281.

⁷⁰ Isto, str. 169.

⁷¹ Isto, str. 31.

⁷² Isto, str. 156.

Nasuprot tomu, Milenin djed Japica vrijeđa Sandija i želi ga otjerati: „Japica je već počeo. Goni se, prekprokleti Cigan. Smetje smrdljivo lopovsko.“⁷³ Japičino ponašanje i mišljenje do kraja romana se mijenja te će prihvatiti Sandija. Jadranka, iako nema dokaza da je Sandi kriminalac, ona to misli za njega i ne želi ga u svojoj blizini, a Fanika za razliku od nje smatra da je on pošten čovjek i tijekom razgovora o njemu ga brani:

Fanika mlađa rekla je da za Sandija nikada nije čula ništa loše, Jadranka odvrati da to ne znači da drugdje nije bio kriminalac. – Je, ali nej pri nas! – vrati joj Fanika sada već doista oštro.⁷⁴

S druge strane romana, može se primijetiti inverzija pogleda – Rom koji promatra Hrvate. Tako se pojam *drugosti* može vidjeti u Sandijevim očima koji uočava razlike među Hrvatima. Sandi smatra da su oni najsiromašniji Hrvati živjeli u strahu da će ih Romi „preskočiti“ na društvenoj ljestvici moći te da su ih zbog toga mrzili.

Znaš, najviše su nas Cigane mrzili ovi iz siromašnih obitelji hrvatskih. Bojali su se da ću jednog dana preskočiti Cigane kod glavne ceste i doseliti ravno k njima, pa onda i njih preskočiti. Vidiš to kad se tučeš s njima.⁷⁵

Među razlikama koje spominje Sandi posebice se ističe razlika da Hrvati rješavaju probleme svađom, dok su Romi skloni tučnjavi pa tako i međusobne odnose shvaćaju drugačije. Hrvati Rome vide kao osobe sklone tučnjavi koja je zapravo njihov način rješavanja problema što se može sagledati iz kuta kulturoloških razlika. Sljedeći citat jasno prikazuje navedeno Sandijevo shvaćanje:

Ima još jedna razlika. Bijeli misle da svađom rješavaju probleme, nama je svađa igra. Mi probleme rješavamo tučom.⁷⁶

U knjizi „Prošlost, sadašnjost i budućnost Roma“, Ragiba Seferovića⁷⁷, nailazimo na potvrdu prethodnoga citata iz stvarnoga života Roma, ali i potvrdu za mnoge već

⁷³ Isto, str. 66.

⁷⁴ Isto, str. 99.

⁷⁵ Isto, str. 220.

⁷⁶ Isto, str. 203.

⁷⁷ Ragib Seferović, inicijator i osnivač udruge Unija Roma Hrvatske te autor monografije *Prošlost, budućnost i sadašnjost Roma* u svojoj knjizi daje djelomičnu iscrpnu priču o romskom načinu života i kulturi.

napisane citate iz Novakova romana, kao i neke citate koji slijede u nastavku. U Seferovićevoj knjizi jasno je predočen stvarni život Roma u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti i u gotovo svim elementima odgovara realnoj slici Novakovom prikazu međimurske zajednice u odnosu prema Romima i njihovom životu. Sljedeći citat iz Seferovićeve knjige prikazuje odnos Roma prema načinu života i svađama:

Taj narod bez države i zajedničke religije ima mnoge osobitosti koje se odražavaju u njihovim karakternim osobinama i načinu života. Romi su vedar narod vatrenoga temperamenta koji naročito dolazi do izražaja u njihovim međusobnim svađama kad viču i vrijeđaju jedni druge vulgarnim izrazima, a spremni su i na potezanje noža. No ako nije posrijedi krvna osveta, sve završava ljubljemem i gozbom. Treba napomenuti da nikada neće napasti nekoga tko nije Rom, ako nisu izazvani.⁷⁸

Na primjeru sljedećega citata mogu se iščitati dva stereotipa: prvi – koji se odnosi na shvaćanje da će Romi sudjelovati u svakoj tuči jer misle da se tako rješavaju problemi, ali i zbog toga što misle da su jači te drugi – koji se odnosi na shvaćanje Hrvata iz perspektive Roma pri čemu oni uvijek moraju biti ti koji su pametniji.

Ali da Romi stalno ne pokazuju kako su jači, a Hrvati kako su pametniji. Nego da i neki Hrvat može biti jak, a neki Rom pametan.⁷⁹

Važno je napomenuti, kako se osim u navedenim primjerima, stereotipnost, ali i drugost u Sandijevim očima ogleda u nazivu za Hrvate – Bijeli. Više puta u romanu Sandi koristi naziv Bijeli za njihovo imenovanje: *ono što sam čuo od bijelih, vi beli morete, između nas i bijele djece...* Nadalje, u romanu su jasno izraženi i klasni stereotipi Roma pri opisu uvjeta za života i opisa njihova života. Tako u romanu razlikujemo tri klase Roma u Bukovu Dolu: oni iz plitkog, oni iz Nazmesa i oni iz Globokog. Posljednji su nazvani i Romi iz dubokog, a pripadaju dnu društvene ljestvice te su opisani kao:

Seferović kroz četrnaest kraćih poglavlja prikazuje bitne odrednice romskog života koje su manje poznate ili specifične za Rome. Knjiga ne daje sveobuhvatni prikaz romske povijesti i kulture, već jednostavnu analizu položaja Roma u Hrvatskoj.

Više o monografiji: Hrvatić, Neven. "Ragib Seferović PROŠLOST, SADAŠNJOST I BUDUĆNOST ROMA." Društvena istraživanja 9, br. 2-3 (46-47) (2000): 415-417. <https://hrcak.srce.hr/20291>

⁷⁸ Seferović, Ragib: *Prošlost, budućnost i sadašnjost Roma*, Unija Roma Hrvatske, Zagreb, 1999., str. 5.

⁷⁹ Isto, str. 241.

Oni koji nemaju ništa, svima dužni, u kasama, od blata i trstike, na zemljanim podovima.⁸⁰

Sandi ističe da se oni, „mi iz Globokog“, od ostalih klasa Roma razlikuju i ponašanjem te ističe kako kad su zli, zli su do kosti. Što se tiče opisa njihova života, razlike su jasno vidljive:

Vidio si, u plitkom se ima. To mercedes, to dva audija, pasata dva. Muški su tamo debeli, puno jedu, a malo rade, znači puno imaju.⁸¹

Tamo žive najbolji među nama, u kućama s fasadama. Iza njega, nešto dublje, žive oni koji bi željeli u pliće.⁸²

Kroz navedene primjere jasno je uočena problematika *drugosti*. Istaknuta je ponajviše diskriminacija na rasnoj, etničkoj i nacionalnoj osnovi, a prepoznati su i brojni motivi nepoželjnih imigranata, nacionalnosti i vjere. Također, vidljivi su i brojni stereotipi i negativne predodžbe o Romima, npr. uspoređivani su sa životinjama, točnije štakorima, nazivani prljavcima i pijancima. Negativne predodžbe razrađene su kroz primjere drugih likova i njihovih mišljenja o Sandiju, a susrećemo se i s dokidanjem *drugosti*, primjerice kada Sandi uči Milenu svoj materinji jezik. Primjećujemo i inverziju *drugosti* – iz Sandijeve perspektive i njegovog doživljaja prema Hrvatima. Drugost je još izražena u romanu i kroz stereotipe o pojedinim zanimanjima pri čemu prednjače patrijarhalni stereotipi, npr. policijski posao, zatim predrasude o oblačenju i ponašanju, npr. ponašanje volontera i novinara te izgled agentica i udrugaša.

4.3. Interkulturalizam u romanu

⁸⁰ Isto, str. 184.

⁸¹ Isto, str. 171.

⁸² Isto, str. 171.

U romanu se mogu prepoznati pojave koje se označuju pojmovima interkulturalna komunikacija i interkulturalni identitet. Sam pojam *interkulturalizam*⁸³ označava razlike među kulturama, ali i vrijednosti drugih kultura. Interkulturalna komunikacija odnosi se na načine komunikacije među ljudima odnosno u romanu među likovima te označava sporazumijevanje između dviju ili više osoba koje pripadaju različitim kulturama. Interkulturalni identitet izražava pripadnost pojedinca ili društvene skupine određenoj kulturi, a ima dvije strane – jednu koju definiramo mi sami i jednu koju definira okolina (religija, socijalni status, etničko pripadanje, politika, spol...). Novak je predstavio međukulturalne interakcije Hrvata i Roma, ali i sliku izbjegličke kulture koju u romanu predstavlja Nuzat. Komunikacija u romanu svedena je na hrvatski i romski, točnije bajaški jezik, a Novak koristi arapski jezik u slučaju kada je riječ o izbjeglicama. U svega nekoliko primjera Novak je upotrijebio i engleski jezik. Primjeri romskog jezika pojavljuju se tek na nekoliko mjesta u romanu, a najbolje su prikazani u dijelu kada Milena govori kako ju je Sandi učio bajaški jezik.

Mundoj mi je lijepa riječ, znači izgužvati nešto. Brbat je muž, pula je kurac. Smiješno, ne? Kao nekakva cijev. Čiripi je ptica, gurmažu je vrat. Znala sam točno kad me ljubi po vratu, a kada po gurmažu. Naučila sam i kako se na bajaškom broji. Una, doj, tri, patru, šinš, pašci, opt, non, žeši. I prostote, naravno.⁸⁴

Psovke su u romanu prisutne i na romskom i na hrvatskom jeziku te ima dosta gadnih psovki kako navodi Milena, ali i staje u njihovu obranu od groznih psovki „oni to tako ne misle, to viknu kad daju do znanja da im je kazaljka na crvenom.“⁸⁵ Neke od arapskih riječi koje Novak navodi: „lillaa al'abad“ (zauvijek), „hatamah“ (druga riječ za pakao, nešto kao ono što se raspada), „tafakek“ (raspalo se).

Međutim, interkulturalna komunikacija u romanu najviše je zabilježena u dijalozima Milene i Sandija, a njihovim interakcijama ujedno se i narušavaju stereotipi i predrasude

⁸³ Vidi više: interkulturalizam. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 4. 8. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=27631>

⁸⁴ Novak, Kristian: *Ciganin, ali najljepši*, OceanMore, Zagreb, 2016., str. 85.

⁸⁵ Isto, str. 85.

te se vrednuju različiti kulturalni identiteti. Sandi se pokušavao asimilirati u hrvatsku zajednicu pa ni sam nije znao kako da se kulturno identificira:

Govorio je napola kajkavski, napola književno, nekako bosanski, prebacivao se kao da se premišlja tko bi htio biti.⁸⁶

Novak je u romanu, s obzirom na međimurski kraj, odlično upotrijebio i međimurski dijalekt te dodatno dočarao međimurski mentalitet što produbljuje kulturni identitet jedne zajednice, ali i obogaćuje i sam roman kao i Novakovo vrhunsko stvaralaštvo.

Ja bi se sam štel z semaj lejpo pozdraviti i pomiriti. Dvajstipet let sem se z bratom nej spomino. Unda pa je hmrl.⁸⁷

Možemo naslutiti da postojanje različitih komunikacijskih elemenata otežavaju dijalog među različitim kulturama unutar romana pa sam dijalekt u odnosu na standardni jezik ukazuje na postojanje stereotipa prema drugoj kulturi i nesvjesnost o postojanju drugačijih komunikacijskih standarda. Sljedeći citat potvrđuje otežanu komunikaciju između različitih kultura, odnosno između dijaloga zagrebačkih policajca i međimurskoga stanovništva u kojem policajci ne razumiju međimurski dijalekt.

Bogdaj. Kajte zlagali? Kajte denes zlagali, purgeri? (...)

Daj mi se obrati na hrvatskom, pa u kojoj smo mi državi?

Lepo nas blatite po novinaj, fala lepa na takšoj policiji. Morali bote malo duže biti na međimurskoj zemli ka bo vam jasno.⁸⁸

Iz navedenog citata možemo sagledati moguću oznaku međimurskog stanovništva prema policajcima, osim nazivom purgeri, i kroz njihov govor te rečenicu da trebaju biti malo duže na međimurskoj zemlji da ih razumiju. Tako pojam drugosti prepoznajemo i od strane međimurskog stanovništva i lokalnog govora u odnosu prema onima koji ne govore njihovim jezikom, već standardom.

⁸⁶ Novak, Kristian: *Ciganin, ali najljepši*, OceanMore, Zagreb, 2016., str. 43.

⁸⁷ Isto, str. 30.

⁸⁸ Isto, str. 305.

Nadalje, za kulturni identitet u romanu Novak se, osim interakcije između Milene i Sandija, koristi još i povijesnom pričom koja je utjecala na stanovnike sela Sabolščak, a riječ je o tome da su godinama živjeli od rudarenja i selo je bilo puno stranaca sve do 60ih godina kada je došlo do urušavanja zemlje. Nakon toga, to nisu bili isti ljudi, kako objašnjava Novak, to je znatno utjecalo na njihov kulturni identitet.

Ali, vidiš, to više nisu bili isti ljudi. Petorica manje, a mi podijeljeni zauvijek. Na one koji su se odali očaju, one koji su odmahivali rukama, na one koji su čeznuli za osvetom i na one koji su kopali.⁸⁹

Zbog nesretnog slučaja za vrijeme urušavanja zemlje kada je jama progutala petoricu rudara sve se promijenilo. U opisu kulturnog identiteta i samih Sabolščanaca stoji da su ovima iz drugih sela čudni, no da su otvrdnuli ljudi i da se drže skupa. Priča o izbjeglici Nuzatu također je vezana za kulturni identitet, jer iako je Bliski Istok multikulturalno područje, došlo je do izbjegličkih migracija zbog političkih i ratnih situacija. Ovaj dio važan je za shvaćanje kulturnog identiteta iz razloga što Nuzat s Arapinom, koji je također izbjeglica, navodi stereotipe Europljana prema kojima putuju, ali i zbog toga što su prisiljeni krasti radi preživljavanja. Novak time pokazuje što sve izbjeglice prolaze kako bi preživjele u novoj kulturi.

Mijenjamo temu, govorimo kako je loše u Europi. Malo on, malo ja. (...) On meni kako ne može shvatiti da se tamo ljudi ljube s psima, spavaju s njima u krevetu. Psi su im zamjena za djecu. Nesretni su i žive neispunjene živote. Ja njemu da zato piju, i muški i žene. Poslije posla, navečer, a neki i tijekom dana. Ne poštuju starije. On meni kako su im djeca razmažena derišta koja postaju pohlepni bezbožni odrasli.⁹⁰

Interkulturalizam podrazumijevanje razumijevanje odnosa između kultura na nekom području, a u romanu imamo jasno definirano područje, međimurski kraj, na kojem se susreću različite kulture. Novak je kulturne identitete likova izrazio kroz stereotipe, komunikaciju i detaljnu analizu likova. U svim navedenim primjerima jasno su izraženi elementi interkulturalizma u Novakom romanu. Osim najizraženijeg primjera,

⁸⁹ Isto, str. 12.-13.

⁹⁰ Isto, str. 35

interkulturalne komunikacije, prepoznati su i navedeni i primjeri kulturnog identiteta, koji se ponajviše odražava u Sandiju i Nuzatu. Oba lika su pod utjecajem dominantne društvene skupine, što je utjecalo na njihovu asimilaciju, ali i na sam njihov kulturni identitet. Upravo kroz sve te primjere vidljiva je (ne)komunikacija i (ne)razumijevanje među kulturama iz kojih su se dali iščitati kulturalni i interkulturalni elementi.

5. Tatjana Gromača – *Crnac*

Tatjana Gromača rođena je 1971. u Sisku. Diplomirala je komparativnu književnost i filozofiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Za vrijeme studija objavljivala je u nizu književnih časopisa, a od 2000. je stalna suradnica tjednika *Feral Tribune* u kojem objavljuje reportaže i književne oglede. U književnosti se najprije javlja kao pjesnikinja sa zbirkom *Nešto nije u redu?* (2000.), a zbirka je prevedena na češki, slovenski i makedonski jezik. Uvrštena je u vodeće antologije suvremenog hrvatskog pjesništva. Godine 2004. okreće se prozi romanom *Crnac*. Prema romanu je napravljena predstava te izvedena u Hrvatskom narodnom kazalištu Ivana Zajca u Rijeci 2009. godine. Predstavu je radio slovenski režiser Tomi Janežić, a dobila je nekoliko godišnjih kazališnih nagrada u Hrvatskoj. Objavila je zbirku reportaža *Bijele vrane: Priče iz Istre* (2005.). Roman *Božanska dječica* (2012.) jedno je od najzapaženijih proznih ostvarenja domaće književnosti koji problematizira temu žene u društvu koje ne prihvaća one koje su drugačije. Izdaje još dva romana *Bolest svijeta* (2016.) i *Carstvo nemoći* (2017.) te zbirku kratkih priča/eseja *Ushiti, zamjeranja, opčinjenosti* (2014.). Dobitnica je nagrade Vladimir Nazor za roman *Božanska dječica* kao najbolje prozno djelo te nagrade Jutarnjeg lista za roman godine.⁹¹ Posljednjih godina radove objavljuje i u časopisima *Europski glasnik*, *Tvrđa*, *Gordogan*, *Kolo*, *Nova Istra* i u internetskim web časopisima i portalima *Lupiga*, *Moderna vremena*, *Strane*, *Filozofski magazin*. Članica je Hrvatskog društva pisaca i Hrvatske udruge samostalnih umjetnika.

Roman *Crnac* „nije samo priča o etnički miješanoj obitelji, o životu blizu rata i s njegovim posljedicama, on je ponajprije univerzalna pripovijest koja svoju različitost ne može i ne želi skrivati.“⁹² Prije samog uvoda u roman, važno je obrazložiti značenje samoga naslova romana, a to dobro prikazuje Merima Omeragić u svom osvrtu na roman *Crnac*.

U značenje pojma „Crnac“ (2004) kako se zove proza pomenute autorke učitavaju se uglavnom mnoga značenja, od onog autobiografskog (selo u kojem je odrasla

⁹¹ <https://fraktura.hr/autori/tatjana-gromaca> 24. ožu. 21.

⁹² <https://www.matica.hr/vijenac/394/Krvavo%20i%20neobi%C4%8Dno%20odrastanje/> 24. ožu. 21.

autorka istog je imena), preko simbolizma boje kojoj se najčešće pripisuju negativna začenja: smrt, žaljenje, strah, kajanje, praznina, samoća, nepoznanica (poput Crnog kontinenta). Također, u naziv knjige je upisano i negativno polarizirano rasističko obilježavanje koje pojedinku/ca treba da dovede do uništavanja, istrebljenja.⁹³

Roman je sastavljen od 138 kratkih poglavlja kroz koje pratimo izdvojene slike iz života glavne junakinje. Autorica u romanu prikazuje svijet odrastanja 1990-ih, a način na koji je priča ispričana je poput bajke napisane dječjom rukom. Ozračje je depresivno i pesimistično, a kroz cijeli roman pratimo osjećaj nostalgije i težnju da se svijet opiše bajkovito, idilično i uljepšano. Tako čitajući prve stranice romana pratimo autoričino prisjećanje na djetinjstvo kroz pozitivne uspomene. Roman „nije samo autobiografija autorice nego biografija svih onih koji su tijekom devedesetih imali barem donekle otvorene oči i barem malo razloga za strah.“⁹⁴ Pored opisa malog mjesta s miješanim stanovništvom i početku pojavljivanja razlika, roman govori o neljudskom vremenu i isticanju prava na drugost koja svoju različitost ne može i ne želi skrivati. Radnja romana obilježena je mikrosvijetom vlastitoga djetinjstva.

5.1. Naratološka analiza

Naratološka analiza romana izvedena je kao i analiza prethodnoga romana prema knjizi *Uvod u naratologiju* Maše Grdešić.

5.1.1. Fabula i siže

⁹³ Citat je preuzet iz članka: CRNI KONTINENT protiv strategija kulturnih pre/upisivanja Kulturni koncept žene: razaranje predodžbi u romanu „Crnac“ Tatjane Gromače

https://www.researchgate.net/publication/343384247_Crni_kontinent_protiv_kulturnih_strategija_pre-upisivanja_-_Kulturni_koncept_zene-razaranje_predodzbi_u_romanu_Crnac_Tatjane_Gromace
24. ožu. 21.

⁹⁴ <https://www.matica.hr/vijenac/394/krvavo-i-neobicno-odrastanje-3524/> 24. ožu. 21.

Gromačin roman sastavljen je od 138 kratkih poglavlja koji donose statične ulomke i izdvojene slike iz junakinjina života. Takav tip pisanja ima razlomljenu romanesknu formu. Roman započinje kao uvod u bajku, idiličnim rečenicama opisa kuće u kojoj žive. Rečenice u romanu su jednostavne i kratke, a služba takvih rečenica je iznijeti i razotkriti sveobnavljajuće „moći tradicije koja manipulira ženskim ulogama.“⁹⁵ Tako iz izdvojenih slika vidimo njeno djetinjstvo, „krhotine života, djeliće sjećanja pa i pojedine zaokružene slike iz života glavne junakinje.“⁹⁶ Iz tih ponekih zaokruženih cjelina možemo iščitati fabulu ako bismo te pojedinačne dijelove/slike spojili tako da tvoje jednu zaokruženu cjelinu. Čitajući te cjeline kao takve, fabula je prisutna, ali kao vrlo labava i nelinearno povezana, a slijed događaja nema uzročno-posljedične veze. Siže je jasno vidljiviji unutar romana kroz zasebne cjeline, prekide, opise, nepovezana poglavlja retrospekciju. Dijelovi i priče koje se zbivaju unutar romana mogu se protumačiti kao bačeni odsjaji sjećanja.

5.1.2. Vrijeme i prostor

Iako nemamo određeno ni precizno vrijeme ni prostor, jasno se daje prema detaljima unutar romana prepoznati i jedno i drugo. Što se tiče vremena u romanu, riječ je o vremenu autoričina djetinjstva te ratnog stanja devedesetih, a prostorno znamo da je riječ o Hrvatskoj. Preciznije, može se odrediti na autoričino rodno mjesto, a prema opisu kuće na početku romana, ali i ostatku romana, to se daje i potvrditi. Kasnije, kada junakinja odraste, radnja se seli u veći grad.

5.1.3. Karakterizacija likova

Unutar romana pratimo život glavne junakinje od djetinjstva do odrastanja, a uz nju, pratimo i život njene obitelji i njenih poznanika koje susreće tijekom odrastanja. Prije

⁹⁵ Omeragić, Merima: *Crni kontinent protiv kulturnih strategija pre/upisivanja - Kulturni koncept žene-razaranje predodžbi u romanu "Crnac" Tatjane Gromače*, Lamed, List za radoznale, br. 12, 2018, str. 18.

⁹⁶ Isto, str. 18.

daljnjeg govora o likovima, važno je spomenuti da su likovi unutar romana *bezimeni* (nana, baka, gospođa s palačinkama, tri sestre, profesor likovnog, najniži muškarac...), što govori o problemu konstruiranja identiteta i slici društva, o čemu će biti riječ kasnije.

Svijet glavne junakinje obuhvaća odnose između tri različite generacije: 1. baka, nana i djed, 2. otac i majka i 3. njena dječja generacija. Osim toga, njen je svijet „rastrgan“ između različitih kultura, odnosa sela i grada, ratom te patrijarhalnim shvaćanjem žene. U jednom dijelu junakinjina odrastanja majčina linija obitelji zbog rata postaje i neprijateljska:

Po boji pasoša znali su da li je onaj drugi njihov prijatelj ili neprijatelj. Majka je bila ljuta na mene. Ostavila sam jogurt na sjedalu, dok je autobus stajao. Sada će svi ljudi iz autobusa, po nazivu tvornice koja je proizvela jogurt, znati iz koje smo mi države. Kad saznaju iz koje smo države, biti će protiv nas.⁹⁷

Likovi su detaljno opisani kroz pogled i riječi glavne junakinje, dok njen opis susrećemo samo u nekoliko navrata dok govori o tome kako ju je tko nazvao ili kada joj prabaka tepa: „evo gi moje belo ciganče“⁹⁸. Baka je detaljno opisana odmah na početku romana čim se susrećemo s njenim likom: „Lice joj je bilo prošarano modrim prugicama, kao da je netko crtao po njemu istrošenom kemijskom. Mirisala je neobično, slatkasto. Pomalo kao trulež.“⁹⁹ Kroz detaljne opise i kratke rečenice vidimo dječju iskrenost i autentičnost prikaza života. Unutar romana prikazani su jasni primjeri patrijarhalnog odnosa, tj. muška dominacija nad ženom unutar obitelji. Nakon udaje, njena majka započinje novi život koji nije nalik životu iz njena djetinjstva. Majka radi u gradu, a pored posla brine se o domaćinstvu. U razgovoru s majkom oko nakita, otkriva se potisnuti strah pred muškarcem:

Majka je imala punu kutiju ogrlica. Rijetko ih je nosila, one su ležale savinute u mala kugličasta gnijezda kao dokaz da je nekada prije, dok je još bila mlada djevojka, živjela drugačijim životom. ... Sada ponekad, dopuštala je da ih stavim oko vrata, ali kada bi došlo vrijeme da se otac vrati s posla morala sam ih brzo

⁹⁷ Gromača, Tatjana: *Crnac*, Durieux, Zagreb, 2004., str. 124.-125.

⁹⁸ Isto, str. 53.

⁹⁹ Isto, str. 7.

skidati i trčeći nositi nazad u sobu, kako bi ponovo ležale savinute pod poklopcem kutije.¹⁰⁰

Kroz opise njihove svakodnevnice jasno se vidi narušavanje ideala savršenih obiteljskih odnosa, a junakinja iznosi česte svađe među roditeljima, majčin odlazak iz kuće i odlazak rođakinjama:

Nedjeljom su se otac i majka svađali. Majka se svađala s babom, a onda i s ocem. Nakon toga ostavljala je neoprano suđe i započet ručak na peći. Uzimala me za ruku i snažno je povlačila, kao da će je iščupati iz zgloba. Izlazile smo iz kuće i hodale sve do kraja sela...¹⁰¹

Nadalje, gledajući klasifikaciju koja je upotrijebljena i kod podjele Novakovih likova, kod Gromače imamo glavnu junakinju koja je kompleksni lik i pratimo. Kroz roman nailazimo na ostale sporedne likove koji su plošni i ti su likovi već označeni po pitanju kulturnih, nacionalnih pa i rodnih osobina. Sporedni likovi su gotovo pa i jednako važni u romanu kao i glavna junakinja, jer bez njihovih života, opisa i sudjelovanja u njenom životu, ne bismo imali kompletnu sliku junakinjina odrastanja i života. Osobine kojima su određeni sporedni likovi svaki za sebe (nacionalne osobine, rodne, gradske, osobine nacionalnih manjina...) upotpunjuju cjelokupnu priču romana i konstruiranje identiteta, kako njihovih, tako i identiteta glavne junakinje. Tako kroz roman jasno saznajemo da je junakinja iz Hrvatske, a postupno se otkriva i kako joj je majka Romkinja i kako su njeni roditelji iz grada, dok je otac sa sela. Rat je označio preokret u junakinjinu životu, pa tako djevojčica odjednom postaje djevojka, studentica, ljubavnica i podstanarka, a kasnije i profesorica.

5.1.4. Pripovjedač(ica)

¹⁰⁰ Isto, str. 11.

¹⁰¹ Isto, str. 16.

Unutar ovog romana jasno je izražena *Ich-form*, odnosno *ja-forma*. Riječ je o pripovijedanju u prvom licu, a pripovjedačica je izjednačena s glavnom junakinjom i autoricom. Pripovjedačica je homodijegenetička i autodijegetička, ali u romanu ne saznajemo njeno ime. Upravo zbog iznošenja realnih slika iz života i sjećanja na djetinjstvo cijeli roman podsjeća na autobiografsko djelo. Način pripovijedanja je kroz prisjećanje kroz čije slike pratimo život i odrastanje pripovjedačice, odnosno junakinje.

5.1.5. Fokalizacija

U Gromačinom romanu svakako je prisutna unutarnja fokalizacija i to infantilna. To potvrđuje sam početak romana u kojem imamo naivne dječje opise, iskrenost i jednostavnost. Moguće je prepoznati gotovo neprimjetan prijenos infantilne fokalizacije u fokalizaciju odrasle osobe. To potvrđuju daljnji dijelovi unutar romana u kojima junakinja odraste te se sjeća i piše o djetinjstvu uljepšano, idilično i s osjećajem nostalgije.

5.2. Radoznalost djevojčice i okviri unutar kojih se našla

U romanu se nekoliko puta javlja jasno vidljiva inferiornost na primjeru: žene, religije, politike, nacionalnosti, odnosa kćer-majka, porijekla. Počevši od ženskoga lika, inferiornost je vidljiva unutar junakinjine obitelji i prikazu ženske moći kroz primjer njene majke, ali i nje same. Dio analize preuzet je iz Omeragić, koja u svom radu prepoznaje upravo takve obiteljske odnose. Prvi primjer podređenosti vidljiv je na radoznalosti junakinje i želji da se dočepa željenog predmeta. Predodžba o rodnim odnosima potvrđeni su kroz spolne odnose s bratićem, a Omeragić navodi:

Ti odnosi su postulirani u patrijarhatu, ali su i dio mehanizama putem koji se upisuju konvencije spola i roda. Imitacijom uloga odraslih determinisanih pateroodnosima

dječak potvrđuje da „nema drugu želju nego da bude muškarac“ (Irigaray 1985, 26) koji aktivno istražuje žensku spolnost dok je ona u stanju pasivnosti.¹⁰²

Nadalje, radoznalost i spona sa svijetom odraslih dolazi i kroz igru s prijateljicom:

Prijateljica me pozvala da se igramo ispod prikolice ... Skinula mi je gaćice i stavila jezik u usta. Imala je malen, vruć jezik. Zatvorila je oči. Sladunjavi zadah iz njenih usta prešao je na moje tijelo. Stenjala je i zabacivala glavu lijevo-desno i unazad kao glumica u filmu.¹⁰³

U daljnjem opisu opisuje se boja laka za nokte – žarkocrvena, koja se može odraziti kao put prema socijalizaciji i pripadnosti krugu odraslih žena. To je također primjer nadripatrijahralnog svijeta u kojem je šminka sinonim za ženstvenost.¹⁰⁴ Značenje roda utisnuto je kroz simbole religije kao sredstva propagande pri pro/kreaciji žene. Primjer takvog načina odrastanja pa recimo to i pripitomljavanja žene već od najranijeg doba je u odgajanju ženskoga djeteta, pri čemu svjedoči sjećanje junakinjina dolaska iz škole kada je naučila novu pjesmicu „Isus Krist, motorist, Majka Božja biciklist!“¹⁰⁵, nakon čijeg recitiranja baki, djevojčica dobiva batine. To je jedan od prvih okvira s kojim se susrećemo unutar romana i iz kojega je djevojčica odskočila te bila i kažnjena. Daljnji okviri iz kojih djevojčica izlazi su: odlazak od kuće s mačićem, skrivanje u kukuruzima, pretjerana ljubav prema pačiću, davanje kolača od pijeska dječacima i broje druge igre i aktivnosti koje su sastavni dio odrastanja i upoznavanja svijeta. No, takav tip nestašne djevojčice udaljava ju od tradicionalnih potvrda žene kao simbola za majčinstvo i dom. Dokaz takvoga života je i njena majka kroz koju doznajemo žudnju za prethodnim životom bez straha pred mužem.

Položaj žene u društvu te njihova inferiornost unutar romana potvrđeni su i kroz primjer ostavljanja žena na ulazu u selu nakon povratka s posla iz grada, te su te žene onda pješke hodale prema kućama. Kako navodi Omeragić, život žena u gradu nije ništa

¹⁰² Omeragić, Merima: *CRNI KONTINENT protiv strategija kulturnih pre/upisivanja, Kulturni koncept žene: razaranje predodžbi u romanu „Crnac“ Tatjane Gromače*, Lamed, List za radoznale, br.12, 2018., str.12.

¹⁰³ Gromača, Tatjana: *Crnac*, Durieux, Zagreb, 2004., str. 27.

¹⁰⁴ Omeragić, Merima: *CRNI KONTINENT protiv strategija...*, str. 12.

¹⁰⁵ Gromača, Tatjana: *Crnac*, Durieux, Zagreb, 2004., str. 6.

drugačiji nego život žena na selu, a to potvrđuje priča o junakinjinoj nani koja je također podređena obitelji i muškarcu o kojem je ekonomski ovisna.¹⁰⁶ „Riječ nana asocira i na kulturološku razliku“¹⁰⁷; nani je bilo uskraćeno obrazovanje te junakinja navodi da je nanu učila pisati. Religioznost za vrijeme rata dobiva i političku moć te dolazi do ideje pokrštavanja: „Ali sam zato morala otići u crkvu da me svećenik pokrsti.“¹⁰⁸ Na primjeru religioznosti i politizacije vidljiva je jasno inferiornost žene te potreba za muškarcem, nasljeđivanjem identiteta od oca kako bi se isključila drugost po pitanju religije i nacionalnosti.

Izlazak iz okvira junakinja potvrđuje i kroz narušavanje odnosa s majkom ističući gubitak majčinog autoriteta i nedostatak komunikacije:

A onda sam jednog dana shvatila – ona meni ne postavlja ista pitanja zato što ne zna za druga, nego zato jer ne zna o čemu bi sa mnom pričala. ... Televizija je i dalje brujala. To je majci dalo podsticaj da još glasnije viče: Tebi niko ne valja! Ti si uvijek nešto posebno! I šta ti vrede sve one tvoje silne knjige koje si pročitala kad ništa nisi naučila! Pogledaj se samo na šta ličiš! Ti si ruglo!¹⁰⁹

Nakon rata, junakinja se zapošljava u školi kao profesorica koja „preispituje vlastite (kulturne) postavke i stajališta.“¹¹⁰ U školi, iako je završio rat, i dalje je riječ o porijeklu djece i isticanju njihove nacionalnosti i religije. Zbog tih strogih obrazaca, kako navodi Omeragić, junakinja se bori s obzorima škole koja nije tolerirala razlike.

5.3. Mikrosvijet i autobiografski elementi

Uvid na mikrosvijet vlastitoga djetinjstva pa kasnije i života, daje nam već prvi dio knjige koji obuhvaća autoričino djetinjstvo i odrastanje:

¹⁰⁶ Omeragić, Merima: *CRNI KONTINENT protiv strategija...*, str. 14.

¹⁰⁷ Isto, str. 14.

¹⁰⁸ Gromača, Tatjana: *Crnac*, Durieux, Zagreb, 2004., str. 67.

¹⁰⁹ Isto, str. 111.-112.

¹¹⁰ Omeragić, Merima: *CRNI KONTINENT protiv strategija...*, str. 17.

Kuća u kojoj smo živjeli bila je drvena.¹¹¹

U prvoj rečenici autorica najavljuje da će biti riječ o osobnom doživljaju, što će ostatak romana to i potvrditi. Iznošenjem slika iz života, autorica je minuciozno opisuje vlastitu životnu svakodnevicu sebe i svoje obitelji. Polazeći od djetinjstva, saznajemo način na koji se junakinja igrala, kupovala sladoled ili pak načine pronalaženja spona sa svijetom odraslih. U tom pronalaženju vidjet ćemo radoznalost djevojčice, maštanje da će jednog dana otići daleko, ali i junakinjinu želju da se dočepa željenog predmeta ulazeći u spolni odnos s bratićem. Već kroz ove priče prepoznajemo stereotipna obilježja, ali i kulturne predodžbe koje će biti vidljive kroz cijelo odrastanje pa i u odraslom životu, kao i već spomenute okvire i inferiornost koja je vidljiva unutar romana.

Autobiografski elementi vidljivi su kroz pisanje u *ja-formi*, ali i u detaljnim opisima mjesta, likova, igre i kroz (ne)komunikaciju unutar obitelji. U nastavku su izneseni citati koji potvrđuju autobiografske elemente, ali i mikrosvijet o kojem je bila riječ:

Sad morete igrati nogomet.¹¹²

Diži se, moraš ići delati.¹¹³

Ne bum se vrnula, više nikad!¹¹⁴

Ko je pomicao zavesu?¹¹⁵

Lokalni govor potvrda je autobiografskih elemenata prema kojem se može naslutiti da je riječ o autoričinom rodnom mjestu. Tome najviše doprinose oblici istaknuti glagola, npr. prezent glagola *moći* koji glasi *morem, moreš...* odnosno u ovom primjeru *morete*, i prezent glagola *bum*, što je potvrda kajkavskog načina sklonidbe glagola. Nadalje, kajkavština je obilježena i ekavsko-jekavskim dubletama, a primjer toga je *zavesa*.¹¹⁶ Osim govora i slika iz života, autobiografičnost romana potvrdili su osjećaji i stavovi koji

¹¹¹ Gromača, Tatjana: *Crnac*, Durieux, Zagreb, 2004., str. 5.

¹¹² Gromača, Tatjana: *Crnac*, Durieux, Zagreb, 2004., str. 12.

¹¹³ Isto, str. 13.

¹¹⁴ Isto, str. 36.

¹¹⁵ Isto, str. 47.

¹¹⁶ Šojat, Antun: O ZAGREBAČKOM KAJKAVSKOM GOVORU. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, vol. 4-5, br. 1, 1979, str. 125-134. <https://hrcak.srce.hr/69044>. Citirano 25.04.2021.

su izneseni, kao i djetinji komentari i temeljiti opisi situacija dječje svakodnevnice. Primjer toga su opisi dječje igre, opisi majčinog dana i dolaska s posla, opisi odlaska u grad, djedovo sviranje na harmonici itd. Tmurna, pesimistična pa i nesretna atmosfera koja je prisutna u romanu također je odraz autoričina osobna iskustva.

Nadalje, spomenuti obiteljski odnosi također su važan aspekt za promatranje jednog mikrosvijeta kao i važno autobiografsko obilježje. Premda nema ni imena likova ni gradova ni država, kao što je već istaknuto, jasno je da obitelj živi u Hrvatskoj i da je riječ o manjoj sredini. Iz obiteljskoga okruženja saznajemo da je majka Romkinja, otac sa sela, nana iz grada te se jasno stvaraju etničke različitosti unutar jedne obitelji.

S obzirom na to da u romanu nemamo imena i nazive, možemo zaključiti da su traume i strahovi iz djetinjstva obilježili autoričin način pisanja. Omeragić to objašnjava kao da je:

Totalizirajući diskurz etnopolitičke konstrukcije Drugosti izraz ratnog imperativa koji prestrukturira kategorije zajednica, težeći da se ostvari etnički čiste zajednice nasuprot kategorije neprijateljskih kolektiviteta.¹¹⁷

I Omeragić još navodi:

Etnički identitet podrazumijeva identifikaciju na temelju iste kulture, jezika, religije, tradicije i povijesti. Etnička podjela, koja proizlazi iz prethodno navedenog, na mi i oni svjedoči o postojanju etničkog pluralizma na određenom prostoru unutar političke zajednice kao što su država ili narodne zajednice/nacije. Mit o našoj kulturi, kako kaže Rada Iveković, putem kojeg se identificiraju pripadnosti etničkom i nacionalnom identitetu izmanipulisan postaje mjesto tvorbe radikalnih oblika svijesti kakvi su patriotizam i nacionalizam.¹¹⁸

Zakruženu cjelinu mikrosvijeta, ali i autoričinog djetinjstva i odrastanja, svakako je označila i politika. Tako unutar mikrosvijeta mirne ruralne sredine u sistemu komunizma pratimo njeno djetinjstvo koje prekida ratno stanje kojim dominira nacionalizam u kojem, recimo tako, prestaje jedan poznati svijet djevojčice. Nakon toga, djevojčica se upoznaje

¹¹⁷ Omeragić, Merima: *CRNI KONTINENT protiv strategija...*, str. 14.

¹¹⁸ Omeragić, Merima: *CRNI KONTINENT protiv strategija...*, str. 12.

sa svim nacionalnim, spolnim, kulturnim i društvenim razlikama. Iako u romanu pratimo život od djetinjstva do odrastanja glavne junakinje, važno je napomenuti da ovaj roman nije samo priča o etnički miješanoj obitelji, o životu blizu rata i njegovim posljedicama, o Srbima i Romima, ili o razlici koja se među njima odjednom uspostavila. Ovaj je roman prije svega jedna univerzalna pripovijest te isticanje prava na drugost koja svoju različitost ne može i ne želi skrivati. Svemu tome, posljednji začim je još iznošenje životnih slika iz perspektive „navodno slabijeg, ženskog subjekta, iz čije je ruke sam roman i napisan.“¹¹⁹

¹¹⁹ Ružić, Igor: *Krvavo i neobično odrastanje*, Kazalište, MH, Vijenac, god. XVII, br. 394, 9. travnja 2009., mrežno izdanje, <https://www.matica.hr/vijenac/394/krvavo-i-neobicno-odrastanje-3524/> 25. tra. 21.

6. Usporedba romana (i autora)

Tema obaju romana može se svesti na problem drugosti, no u središtu Novakova romana ta se drugost ogleda u odnosu Roma i većinskoga stanovništva u Međimurju, dok kod Gromače gledamo isti problem samo u očima ženske (auto)biografije i vlastitoga života glavne junakinje. Upravo u tome i jest najveća razlika između romana jer kod Novaka uočavamo više općenitu sliku romskoga života, dok kod Gromače pratimo mikrosvijet i vlastiti doživljaj. Još jedna jasno vidljiva razlika u tematici romana je ta što kod Novaka pratimo osim romskoga života i druge priče kroz četiri pripovjedača, dok kod Gromače imamo samo glavnu junakinju i njen život. Novakov roman teško je žanrovski odrediti jer u prvom planu romana stoji zabranjena ljubavna priča između Roma i Hrvatice, a susrećemo se i s elementima kriminalističkoga romana, kao i sa elementima psihološke proze. S obzirom na detaljno razrađenu psihološku karakterizaciju. Za razliku od Novakova vrlo kompleksnoga romana, Gromačin je nešto jednostavniji pa je tako jednostavniji i za žanrovsko određivanje. Njezin roman može se gledati kao pseudo-biografija napisana u obliku romana, kao roman o jednom teškom odrastanju i fragmentiran je kao roman-proza. Kao što je već spomenuto, kod Novaka pratimo općenitu sliku kroz više pripovjedača pa je tako i njegov prostor osim međimurskoga kraja proširen i na granice izvan Hrvatske, ali i izvan Europe, dok je Gromačin prostor ograničen na malu ruralnu sredinu u kojoj pratimo odrastanje glavne junakinje te kako se ona seli u veći grad, tako se seli i radnja romana odnosno prostor. Kod Gromače dominira infantilna fokalizacija pa je u njenom romanu sve „nevinije“, a kod Novaka se mnogostrukom fokalizacijom postiže panoramičnost različitih „pogleda“ i pripovijest se gradi od njih.

U oba romana spominju se izbjeglice, kod Novaka imamo jasnije ispričanu izbjegličku migraciju kroz priču o izbjeglici Nuzatu, dok kod Gromače imamo samo spomenutu scenu: „Sada su u tom hotelu živjele izbjeglice, ljudi koji su zbog rata pobjegli iz zemlje u kojoj smo živjeli mi, u zemlju u kojoj su živjeli deda i nana.“¹²⁰ Važno je napomenuti da u ovim romanima imamo tri tipa izbjeglica. Prvi tip su međunarodne izbjeglice, o čemu će svjedočiti Nuzatova priča. Drugi tip su izbjeglice iz zemlje koja je do nedavno bila jedna

¹²⁰ Gromača, Tatjana: *Crnac*, Durieux, Zagreb, 2004., str. 129.

zemlja, a o tome nam govori prethodno napisati citat iz Gromačina romana. Treći tip su romske migracije. Nuzat kroz svoju priču o izbjeglištvu govori o situacijama u kojima se našao tijekom izbjeglištva i objašnjava da je morao pobjeći zbog opasnosti u vlastitoj zemlji i ratne situacije. Razlog Novakova korištenja ove priče vjerojatno leži u činjenici da je međimurski kraj granični te se često domaći stanovnici susreću s emigrantima. Migracije i progone Roma opisao je Ian Hancock u knjizi *Sindrom parije* (2006) u kojoj spominje i ropstvo Roma, a romske migracije pojašnjava i Seferović u svojoj knjizi nazivajući Rome vječnim putnicima – nomadima.

Romi su oduvijek bili nomadi. Putovali su u potrazi za boljim uvjetima života, najčešće vođenim novim i nepoznatim putevima, slijedeći ih kao vječni putnici, ili kao neželjeni došljaci bili protjerivani iz područja u kojima su se željeni nastaniti.“¹²¹

Osim migracija i izbjeglica kao elemenata drugosti, u oba romana prepoznajemo motive nepoželjne boje kože, nacionalnosti i vjere. Kod Gromače ključnu ulogu imaju elementi inferiornosti na primjeru žene i ženske moći. Zanimljiva je razlika u primjerima odrastanja u romanima – kod Gromače pratimo djetinjstvo jedne djevojčice koja se upoznaje sa svim stadijima i životnim potrebama, tako imamo sastavne dijelove odrastanja (igra, razgovori s dječacima, seksualni odnosi...), ali i potvrdu tradicionalnog odnosa prema ženama. U tom smislu, kroz primjere uređivanja i dotjerivanja otkrivamo potrebu za isticanjem ženstvenosti, ali i odgajanje djevojčice u smislu da je potvrda žene u majčinstvu i domu. Motiv odrastanja kod Novaka pronalazimo u primjerima kod bijelih ljudi i Roma, gdje se spominje kako bijeli ljudi idu u školu i obrazuju se, dok je djetinjstvo Roma potpuno drugačije i romska djeca od djetinjstva trebaju naučiti preživljavati. U romanima se spominje nepismenost kao rezultat neobrazovanja i lijenosti kod Roma, ali i kao rezultat straha od sramote kako objašnjava Sandi Japici u objašnjavanju zašto Cigani ne tjeraju svoju djecu u školu. Kod Gromače nailazimo na sličnu situaciju – nana nikada nije išla u školu pa ne zna pisati, a elementi neobrazovanja vidljivi su još i u opisu djetinjstva junakinjine majke.

¹²¹ Seferović, Ragib: *Prošlost, budućnost i sadašnjost Roma*, Unija Roma Hrvatske, Zagreb, 1999., str. 7.

U oba romana istaknut je jasni kulturni identitet potkrijepljen s jezičnim elementima, kod Novaka je to istaknuto kroz romski i međimurski govor, a kod Gromače s lokalnim govorom autoričina rodnog mjesta, tj. kajkavskoga govora. Još jedna bitna značajka, ali i jedna od glavnih razlika je Gromačino pisanje u *ja-formi*, kao glavna odlika autobiografičnosti, dok kod Novaka imamo četiri pripovjedača, što je već spomenuto. Autorica kroz *ja-formu* daje vlastiti utisak, ali i detaljno razgrađivanje jednog djevojačkog odrastanja u maloj sredini, a uz to, susreće se i s ratnim scenama te osim romskih i s nacionalnim razlikama između Hrvata i Srba. Njen roman je prožet pesimističnim raspoloženjem koje je upravo odraz njezine autobiografičnosti i obilježen marginalnošću. Gromača u romanu koristi jasne i kratke rečenice, koje se odražavaju vrlo autentično na čitatelja te su bez imalo emotivnih uljepšavanja. Obilježje Gromačina romana su i bezimeni likovi koji su imenovani kroz njihove primarne uloge u romanu pa tako nailazimo na gospođu s palačinkama, tri sestre, profesora likovnoga, najnižeg muškarca itd. Nadalje, osim bezimenih likova, nema ni naziva mjesta odnosno prostornoga okruženja, no jasno se daje naslutiti da je riječ o malom selu koje je najvjerojatnije Gromačino rodno mjesto. Vremensko određenje, također, nije određeno, ali se s obzirom na pridjeve (*naši*) i spomenute događaje, posebice ratna događanja, daje se naslutiti da je riječ o vremenskom rasponu od kasnih sedamdesetih do sredine devedesetih. O tome je pisao i Igor Ružić u članku „Krvavo i neobično odrastanje“ kao osvrt na praizvedbu¹²² Gromačina romana u riječkom kazalištu¹²³:

Distopijski postavljen, Crnac i jest i nije opis Hrvatske, točnije najprije nekoga malog mjesta s miješanim stanovništvom, a poslije i velikoga, glavnog grada. Također, to nije, ili barem nije samo, priča o razdoblju od kraja osamdesetih do sredine devedesetih, o vremenu kad su se počele pojavljivati razlike i kad su

¹²² Više o dramskoj izvedbi Gromačina romana: <https://hnk-zajc.hr/predstava/crnac/> 18. kol. 21.

¹²³ Vezano za kazalište, nemoguće je zaobići i majstorsku kazališnu izvedbu Novakova romana u zagrebačkom kazalištu u kojoj su likovi jasno prikazani kao plemeniti marginalci koji svojim ponašanjem odudaraju od stereotipa s kojima se susreću i koje društvo gaji o njima. Kako u romanu, tako su i u predstavi postavljene četiri priče ponajviše označene prema identitetima četiriju pripovjedača – većinski bijeli dio međimurske sredine, romski dio s istog topografskog područja, državne vlasti odnosno hrvatski dio koji dolazi iz Zagreba te četvrti dio koji predstavlja sam Nuzat kao izbjeglički dio. Kazališne izvedbe samo potvrđuju i Gromačine i Novakove vrhunske spisateljske vještine za ove njihove romane koji su odrađeni u ovom radu.

počele značiti razliku između života i smrti, ili barem dotadašnjeg i nekog sasvim drukčijeg, dotad nezamislivog života.¹²⁴

Nadalje, za razliku od Gromačine jednostavnosti, Novak koristi dugačke i kompleksnije rečenice. A osim načina pisanja, ponajviše se razlikuju u gradnji priče i karakterizaciji likova. Novakovi likovi su duboko psihološki okarakterizirani, posebice Sandi, za čiji je opis i sam Novak u jednom intervjuu izjavio da mu je bio izazov stvoriti ga.

Najviše sam se trudio oko lika mladog Roma. Osjećao sam veliku odgovornost.¹²⁵

O Novakovim glavnim likovima saznajemo sve, od njihove prošlosti i sadašnjosti do njihovih nemira i unutarnjeg života, a o Gromačnim nemamo saznanja ni o imenima likova. Razlog tomu, možda leži u neotkrivanju etničkoga identiteta i kako bi svi bili podjednaki. Možemo to sagledati kao poništavanje Drugog i isključivanje označivanja identiteta i porijekla, kao rezultat autoričinih strahova i trauma iz djetinjstva i perioda odrastanja koji su se odrazili na njeno pisanje. Za razliku od glavnih Novakovih likova, o onim sporednijima saznajemo samo ono što nam je važno za priču. I kod Novaka i kod Gromače imamo motiv srama i stida – kod Novaka je to nešto jasnije ocrtano kroz Sandija koji je srami svoga identiteta, ali i drugih Roma te ne prihvaća takav odnos prema Romima i smeta mu što stanovnici Sabolščaka smatraju da su svi Romi isti. U *Crncu* je taj motiv nešto manje prisutan, ali se uočava u dijelovima kada junakinja odraste i susreće se sa stereotipima, npr. u dijelu kada je osuđena prositi za hranu i kada je uhvate policajci s ukradenim čokoladicama pa ju „svrstavaju u koš“ profesionalaca. Na samom kraju romana jasno su izraženi motivi emocionalnih stanja, stid i strah, a primjer toga nailazimo u dijelu romana kada je riječ o strahu zbog majčinoga podrijetla:

¹²⁴ Ružić, Igor: *Krvavo i neobično odrastanje*, Kazalište, MH, Vijenac, god. XVII, br. 394, 9. travnja 2009., mrežno izdanje, <https://www.matica.hr/vijenac/394/krvavo-i-neobicno-odrastanje-3524/> 18. kol. 21.

¹²⁵ Cijeli Novakov intervju nalazi se na sljedećoj poveznici: <https://www.jutarnji.hr/kultura/knjizevnost/kristian-novak-o-svom-novom-romanu-najvise-sam-se-trudio-oko-lika-mladog-roma.-osjecao-sam-veliku-odgovornost-5360239> 18. kol. 21.

A u sebi sam mislila kako je dobro što ravnatelj nema pojma kojem narodu pripada moja majka, inače bi me odmah izbacio iz škole.¹²⁶

Budući da oba romana prate živote romskih junaka, nije ni čudno što se u oba romana susrećemo s tradicijskim običajima i karakteristikama za Rome. Neke od tih običaja, navika i karakteristika ističe Seferović u svojoj monografiji, a one su (osim već gore spomenutih, uspoređenih i objašnjenih): gostoljubljivost i druželjubljivost, gozba i glazba, naglašene boje, kod muškaraca motivi prevare i ne odricanje od prirodnih nagona. Kod Novaka je gostoljubljivost, gozba i glazba spomenuta nekoliko puta, a i sam naslov romana nosi naziv prema pjesmi, a spominju se brojna glazbala (harmonika, violina..), kao i naslovi pjesama: *Ako me ostaviš, Srce je moje violina...* Kod Gromače te elemente susrećemo nešto rjeđe, ali se spominje i harmonika i glazba u opisu djeda koji je svirao. Naglašene boje nisu pretjerano spomenute u opisima likova u romanima, kod Gromače se spominju samo u opisu ciganki: „hodale ciganke sa šarenim maramama u kosi i dugačkim suknjama.“¹²⁷ Pored svega navedenoga, u oba romana još se spominju i seksualni motivi. U *Crncu* kroz žensko otkrivanje zrelosti, a kod Novaka u odnosu Milene i Sandija. I Gromača i Novak detaljno opisuju te motive, samo je razlika u tome što kod Gromače imamo dječju radoznalost i otkrivanje svijeta odraslih, dok kod Novaka imamo dvoje odraslih koji se u potpunosti prepuštaju strastima.

Unatoč stereotipima i predrasudama koje su prepune u romanima, nailazimo i na dokidanje istih, osobito predrasuda jer se stereotipi teže dokidaju. Primjerice, kod Novaka u likovima Milene i Fanike mlađe koje brane Sandija kada ga vrijeđaju¹²⁸, a kod Gromače u odraslom svijetu junakinje kada pronađe posao u školi i uči djecu da se ne smiju bojati ni spuštati glavu i ramena. Glavni lik kod Gromače je hibridnog i fluidnog identiteta za

¹²⁶ Gromača, Tatjana: *Crnac*, Durieux, Zagreb, 2004., str. 149.

¹²⁷ Gromača, Tatjana: *Crnac*, Durieux, Zagreb, 2004., str. 57.

¹²⁸ Tijekom razgovora u frizerskom salonu, Mileni se neposredno obraća žena koju su Fanike pozdravile kao Jadranku – riječ je o tomu da prenosi loše priče o Ciganima koje je čula, o požaru u kojem je izgorjela staja i životinje i u konačnici, upita Milenu što se događa sa Sandijem. U tom trenutku se u razgovor ubacuje i Fanika mlađa koja staje u Mileninu i Sandijevu obranu i govori kako on radi kod nje, na što joj oštrim glasom Jadranka odgovara da „pa smo nej deca“. Nadalje, Fanika mlađa objašnjava da nije čula ništa loše za Sandija, a Jadranka ne popušta i nastavlja dalje protiv Sandija. Najdramatičniji dio scene je odgovor Fanike mlađe koju smeta nepravda, osobito nakon Jadrankinog napada i na samu Milenu kojoj govori se inati cijelom selu i sramoti samu sebe. Nakon njenog napada, Milena izlazi van iz frizerskog salona, a Fanika mlađa izlazi za njom, što dodatno dočarava Fanikinu obranu i borbu protiv nepravde. (Novak, Kristian: *Ciganin, ali najljepši*, str. 98.-99.)

razliku od Novakovog Sandija, a upravo netko takav može poticati djecu na ohrabrivanje da se ne stide sebe samih i samo takva osoba može uistinu osnaživati.

7. Zaključak

U ovom diplomskom radu prikazana je problematika drugosti u suvremenoj hrvatskoj književnosti na temelju dvaju suvremenih autora i njihovih romana koji imaju koliko sličnu tematiku, toliko i različitu. Na početku rada ukratko se daje pregled postkolonijalne književne teorije i kritike i njenih obilježja i elemenata. Zatim slijedi naratološka analiza romana prema knjizi Maše Grdešić prema kojoj se prvo upoznajemo s romanom *Ciganin, ali najljepši*, Kristiana Novaka, a zatim s romanom *Crnac*, Tatjane Gromače. Kroz naratološku analizu mogu se prepoznati i istaknuti elementi drugosti koji su jasno vidljivi kroz brojne prikaze predrasuda i stereotipa u oba romana. Kristian Novak u svojem pisanju stavlja određen naglasak na stereotipe, polazi od njih, problematizira ih, literarizira i razrađuje, a među stereotipima polazi se od onih rodničkih preko etničkih i klasničkih pa sve do onih društvenih i stereotipa o pojedinim zanimanjima. U Gromačinom romanu, također, pronađeni su gotovo svi navedeni elementi drugosti. Novakov roman prikazuje realnu sliku surove današnjice jedne manje hrvatske sredine, dok Gromača iz vlastitog iskustva i doživljaja ostavlja u svom romanu gotovo iste životne slike. Novak jedino radi korak dalje i prelazi preko granica Međimurja na sliku izbjeglištva i situaciju u Europi i izvan nje. Ponajviše stereotipa odnosi se na samu etničku karakterizaciju u oba romana i to na one stereotipe koji se odnose na negativne karakteristike Roma. Kod Novaka je to jasno prikazano kroz glavni lik Sandija, a kroz analizu i lika i elemenata drugosti prikazani su i stereotipi, ali i njihova objašnjenja kao i obrane. Gromača te stereotipe prikazuje iz vlastitoga sjećanja i doživljaja kao i svoju „borbu“ i strah od romskog podrijetla. Kod Novaka nailazimo na jasnu poziciju interkulturalizma kroz kulturno različite likove, jezike i sredine koje se spominju unutar romana, dok kod Gromače primjećujemo sliku jednog malog sela i pratimo isključivo njen mikrosvijet u kojem su također vidljivi pojedini elementi interkulturalizma. Važno je napomenuti da je Gromačin roman autobiografski i pratimo isključivo njen osobni doživljaj, dok kod Novaka pratimo razrađeniju sliku međimorskog kraja. I Gromača i Novak svojim su romanima napravili značajan iskorak za hrvatsku suvremenu književnost pogotovo iz razloga što su pisali o temi kojom se pisci rijetko bave. U Novakovom romanu nailazimo na negativne stereotipe od strane većinskoga dijela društva i njihova pogrešna viđenja prema Drugome. Istu stvar dobivamo iz prve ruke od

Gromačine junakinje, koja prolazi kroz sve to. Novakov realan prikaz grube današnjice te Gromačin osobni doživljaj iste dobri su primjeri (ne)komunikacije i (ne)upoznavanja drugih kultura i društvenih slojeva unutar jedne države, ali i pojedinih manjih dijelova te države, iz kojih bi se mogli analizirati i produbiti kulturalni i interkulturalni elementi i u kojima bi moglo doći do većeg prihvaćanja različitosti među različitim građanima jedne države. O značaju i recepciji samih romana dosta govore brojne kritike, ali i ponajviše njihove dramatizacije u hrvatskim nacionalnim kazalištima.

8. Sažetak

Postkolonijalna teorija i kritika bavi se književnošću bivših kolonijalnih zemalja, ponajviše zemalja takozvanog Trećeg svijeta. Studiji postkolonijalne književnosti u širem smislu te riječi teže istraživanju iskustava, procesa i posljedica europskoga kolonijalizma kao i reakcija na njega od 16. stoljeća pa sve do suvremenih reakcija. Pojam Drugi u suvremenoj je teoriji gledan iz različitih perspektiva, ali širu primjenu doživljava s poststrukturalizmom. Svako razdoblje i svako društvo iznova stvara svoju drugost. Ideja o drugosti odvija se kao odraz u kojem gledajući Druge možemo vidjeti sebe, kako u svemu tako i u književnosti. U hrvatskoj se književnosti javljaju etničke, rodne, jezične i političke drugosti. Kao primjer za obradu pojma drugosti u hrvatskoj suvremenoj književnosti izabrani su romani *Ciganin, ali najljepši* Kristiana Novaka i *Crnac* Tatjane Gromače. U oba romana pronađeno je više elemenata drugosti ponajviše kroz literarne predodžbe stereotipa i predrasuda. Kroz Novakov roman prikazan je odnos različitih ljudi koji se međusobno doživljavaju kao Drugi i problem jedne manjine koju predstavlja glavni lik, a kroz Gromačin roman prikazan je junakinjin mikrosvijet od djetinjstva preko odrastanja i susret s problemima drugosti kroz njezin vlastiti doživljaj.

Ključne riječi: postkolonijalna književna teorija, predodžba drugosti, problem drugosti, „*Ciganin, ali najljepši*“, „*Crnac*“

9. Summary

Postcolonial literary theory and criticism focus on the literatures from formerly colonized countries, primarily the so-called Third World. In the broad sense of the term, postcolonial studies aim to explore the experiences, processes, and consequences of European colonialism, as well as reactions to it from the 16th century until today. Contemporary literary theory looks at the term Other from different perspectives, while its wider use begins with Poststructuralism. Each period and each society creates its own otherness anew. The idea of otherness presents a reflection in which one can see themselves while looking at the Other, in literature as much as in everything else. In Croatian literature, there is ethnic, gender, linguistic, and political othering. Representations of otherness in contemporary Croatian literature were analysed in two novels: *Ciganin, ali najljepši* by Kristian Novak and *Crnac* by Tatjana Gromača. Several elements of otherness were found in both novels, mostly in literary representations of stereotypes and prejudices. Relationships between different people who perceive each other as Others and problems of a minority represented by the protagonist were explored through examples from Novak's novel, while Gromača's novel showed the hero's microcosm from childhood through coming of age and her experience with the problem of otherness.

Keywords: postcolonial literary theory, representations of otherness, problem of otherness, *Ciganin, ali najljepši, Crnac*

10. Literatura

- 1) Biti, V. (2000) „Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije“. 2. izmijenjeno i dopunjeno izd. Zagreb: Matica Hrvatska.
- 2) Božić Blanuša, Z. (2010) „Nacija bez subjek(a)ta. Kakva je poststrukturalistička koncepcija nacije?“. *Filozofska istraživanja*, vol. 30, br. 1-2, 2010, str. 311-321.
Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/62981>
- 3) Glavaš, Z. (2012) "Razgradnja orijenta – razvoj i temeljni koncept postkolonijalne teorije". *Essehist 4*, br. 4, str.75-82.
Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/184516>
- 4) Gromača, T. (2004) „Crnac“. Zagreb: Durieux.
- 5) Grdešić, M. (2015) „Uvod u naratologiju“. Zagreb: Leykam international d.o.o.
- 6) Jeknić, R. (2006) „Kulturni imperijalizam Zapada u djelu Edwarda W. Saida“. *Migracijske i etničke teme*, vol. 22, br. 3, str. 293-294.
Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/9092>
- 7) Kolar, M. (2016) „Koliko različitosti čovjek može podnijeti?“, Neobjavljena hrvatska književnost, MH, *Hrvatska revija 3*, mrežno izdanje
Dostupno na: <https://www.matica.hr/hr/492/koliko-razlicitosti-covjek-moze-podnijeti-26082/>
- 8) Lešić, Z. i dr. (2007) „Suvremena tumačenja književnosti i književnokritičko naslijeđe XX stoljeća“. Sarajevo: Sarajevo Publishing.
- 9) Novak, K. (2017) „Ciganin, ali najljepši“. Zagreb: Oceanmore.
- 10) Omeragić, M. (2018) „Crni kontinent protiv kulturnih strategija pre/upisivanja - Kulturni koncept žene-razaranje predodžbi u romanu "Crnac" Tatjane Gromače“, *Lamed, List za radoznale*, br. 12, str. 10-19.
Dostupno na:
https://www.researchgate.net/publication/343384247_Crni_kontinent_protiv_kulturnih_strategija_pre-upisivanja_-_Kulturni_koncept_zene-razaranje_predodzbi_u_romanu_Crnac_Tatjane_Gromace

- 11) Pletikosa, A. (2013) „Balkanizam kao kolonijalizam: "Ministarstvo boli" Dubravke Ugrešić kao "Deca ponoći" Salmana Rushdija“. *Jat*, vol. 1, br. 1, str. 160-171.
Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/113181>
- 12) Ružić, I. (2009) „Krvavo i neobično odrastanje“, Kazalište, MH, *Vijenac*, god. XVII, br. 394, mrežno izdanje.
Dostupno na:
<https://www.matica.hr/vijenac/394/krvavo-i-neobicno-odrastanje-3524/>
- 13) Said, E. (1999) „Orijentalizam“. Zagreb: Konzor.
- 14) Seferović, R. (1999) „Prošlost, budućnost i sadašnjost Roma“. Zagreb: Unija Roma Hrvatske.
- 15) Šojat, A. (1979) „O zagrebačkom kajkavskom govoru“. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, vol. 4-5, br. 1, str. 125-134.
Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/69044>
- 16) Todorova, M. (2015) „Imaginarni Balkan“. Zagreb: Biblioteka Kultura i civilizacija
- 17) Wisker, G. (2010) „Ključni pojmovi postkolonijalne književnosti“. Zagreb: Biblioteka sintagma.

Internetski izvori:

<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=70264> (24.3.2021.)

<https://hrvatskodrustvopisaca.hr/hr/clanstvo/clan/kristian-novak> (24.3.2021.)

<https://fraktura.hr/autori/tatjana-gromaca> (24.3.2021.)

<http://struna.ihj.hr/naziv/esencijalizam/24739/> (18.4.2021.)

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=18965> (18.4.2021.)

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=68128> (18.4.2021.)

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=54017> (18.4.2021.)

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=35016> (19.4.2021.)

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=27631> (4.8.2021.)

<https://hnk-zajc.hr/predstava/crnac/> (18.8.2021.)